

TÜRK HALK ŞİİRİNDE TOPLUMSAL DOĞALARIN TRAJEDİSİ: 'ÇİTLEME AĞITLARI'

Nejdet ÖZBERK¹

ÖZ

İnsan-doğa ilişkilerinin temel yönlerinden biri insanların sosyoekolojik kayıplara verdikleri duygusal ve şiirsel tepkilerdir. Bu çalışma Türk halk çevreciliğinde toprak ve su gibi müşterek varlıkları bir yandan devletin veya özel şirketlerin çitlemesi sonucu, diğer yandan da küresel endüstriyel kapitalizmin yayılmasının dayattığı ekolojik talan ve yıkıma karşı, yok edilen toplumsal doğalar için yazılan ekoşiirle, 'çitleme ağıtlarıyla' ilgilidir. Edebiyatta, acının evrensel dili ağıt, bir ölümün ardından duyulan hüznü ifade etmek için yazılan kayıp ve yas şiiridir. Çitleme ağıtları ise, belli bir mekânın-doğanın ve insanının üzerinde çitlemelerin yarattığı sosyoekolojik yıkımlara yönelik öfke ve tesellisi olmayan bir kayıp hissini birleştirdiği bir ağıt tarzı, bir grup toplumsal protesto ve matem şiirleridir. Çitleme, hem topluma hem de doğaya yönelik özel bir tehdidi temsil eder ve çitleme ağıtları, türünün özelliği gereği halk şiirinde sosyoekolojik duyarlılığı en fazla ve farkındalığı en güçlü olan şiir tarzıdır.

Doğa yazınının her türünde doğanın kaybedilişine ve yıkımına ilişkin bir yakınma ve öfke varsa da ekolojik elemin ve yasin isyanının, şiirde ve özellikle çitleme ağıtlarında zirvesine ulaştığı görülür. Her ağıt bölgesel bir sosyoekolojik kriz ve trajedinin, endüstriyel müdahalenin doğal, insan ve insan dışı dünyamızda yarattığı acıların dökümünü yapar. Bu şiirler toplumun kenarındaki ıstırap çeken doğaya ve insan yaşamına ilişkin çarpıcı imgeler içerir, toplumsal eleştiri ve insan ve ekoloji, eşitsizlik ve adaletsizlik arasındaki ilişkilere farklı anlayışlar getirir. Toplumsal ve ekolojik kaygılar tüm ağıtların içkin ve belirgin özellikleri olarak öne çıkar. Şair hem belli bir yerin ve hem de halkının nasıl yıkıma uğratıldığını, çevresel çöküşten önceki ve sonraki yaşamı, çitlemelerin sebep olduğu yıkımı belgeler.

Amacı, edebî bir tür olarak Türk halk şiirinde ağıtların şimdiye kadar incelenmemiş yeni bir tarzı, çitleme ağıtları üzerinden ekolojik boyutunun sistematik bir analizini yapmak olan bu çalışmada sanal kartopu tekniği ile Türkiye'nin farklı yerelliklerinden toplanan şiirler arasından seçilmiş ağıt tarzındaki yedi tane yerel doğa ve ekoloji şiirinin ekopolitik, ekoeleştirel ve yeni halk bilimsel bir perspektiften değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Ekolojik şiir, halk şiiri, çitleme ağıtları, Türk halk çevreciliği*

THE TRAGEDY OF SOCIAL NATURES IN FOLK POETRY²:

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, nozberk@hotmail.com

'THE TURKISH ENCLOSURE ELEGIES'

ABSTRACT

One of the main aspects of human-nature relationships is emotional and poetic responses to the socioecological changes and losses. This paper is about ecopoetry on the destroyed socialnatures, enclosure elegies in the Turkish grassroots environmentalism against the results of the seizure of commons (eg; water and land) by either state or corporate powers or the ecological despoilation and devastation of globalised industrial capitalism. In literature, as universal language of grief, an elegy is a poem of loss or mourning written after a death in order to express grief. The enclosure elegies is a group of poem of social protest and lamentation regarding the inconsolable effects of enclosure on the landscape and its people. Enclosure seems to represent a special threat to the people and nature. Because of the characteristics of the genre, the enclosure elegies show the deepest socioecological sensitivity and the strongest awareness in folk poetry.

Although there is a complaint and anger about the loss and devastation of nature in every kind of nature writing, the ecological grief and revolt of the mourning reaches its peak in poetry and especially in the enclosure elegies. Every elegy casts a regional socioecological crisis, tragedy and sorrows created by industrial encroachment on our natural, human and non-human world. These poems contain striking images of suffering natural and human life at the margins of society and present social criticism, and different understandings of the relationships between people and ecology, inequality and injustice. Social and ecological concerns are constant and obvious features of all elegies. The poet documents both the destruction of a place and people and a life before and after the social and environmental collapse-the destruction caused by enclosures.

This study, which aims a systematic analysis of the ecological dimension of a new category of Turkish folk poetry as a literary genre, the enclosure elegy, which has not been examined so far, attempts to discuss the local nature and ecological poetry from an ecolitical, ecocritical and the new folkloristics perspectives. Total

² Başlıktaki trajedi terimi, politik ekolojide "*müştereklerin trajedisi*" ve "*çitlemlerin trajedisi*" tartışmalarına atfen çitlemelerin yarattığı sosyal ve ekolojik yıkımı ima etmek için kullanılmıştır. Ayrıca, çalışmada doğa-toplum ikiliğinin reddedilmesi ve bunlara parçalı değil, bütüncül bir perspektiften bakılmasına rağmen analize konu şiirlerin yansıttığı yerel içeriği vurgulamak üzere "*toplumsal doğalar*" çoğul terimi tercih edilmiştir.

seven elegiac poems evaluated, collected through virtual snowball technique from different localities in Turkey.

Keywords: *Ecopoetry, folk poetry, enclosure elegies, Turkish grassroots environmentalism*

Giriş

Türk halk edebiyatı ve folklor araştırmalarının öncüsü Pertev Naili Boratav, yayıma hazırladığı Ahmet Şükrü Esen'in *Anadolu Ağıtları* kitabında ağıt kavramını şöyle tanımlar: "[B]ir törene bağlı olsun olmasın, acıklı bir olayı konu edinen ve metni de, ezgisi de bu acıklı olayı ansıtmaya, bütün koygunluğu ile yaşatmaya elverişli "türkü"lerin bütünü" (1997:13). Ağıt, Türk sözlü geleneğinin belli bir türüdür. İnsanlar, başta sevdiklerinin ölümü, canlı ve cansız varlıklarının kaybı olmak üzere benliklerinde derin izler bırakan yaşadıkları elim ve hazin olaylara ilişkin ağıtlar yakarlar (Elçin, 1990:1). Anadolu kültür mirasına damgasını vuran bir halk edebiyatı türü olan bu ağıtların büyük bir kısmı cinayet, kan davası gibi bireysel konularla ve önemli bir kısmı, depresyon, sel baskını, yangın, göç, kıtlık, salgın hastalık, isyan ve kaybedilen savaş gibi sosyal olaylarla ilgili olduğu gibi (Gürsel, 2008: 143) günümüzde önemli bir kısmı da kolektif bilinç damgasını vuran endüstriyel müdahalelerin getirdiği sosyoekolojik yıkımlara ilişkindir.

Türkiye'de toplum-doğa ilişkilerinin tarihsel ve sosyal yapının gelişimine yaslanan kültürel ve toplumsal bir zemini vardır. Yerel çevre koruma ve ekoloji hareketlerinde toplulukların özellikle doğaya, kültürel mirasa dayalı folklorik öğeleri yeni halk şiirinde de öne çıkar. Edebî içerikten yoksun bir sosyal yaşam/hareket imkânsız olduğundan yerel yaşam alanlarını koruma mücadeleleri romanından şiirine, manisinden ağıtına kendi edebiyatını da yaratır. Anadolu'nun sıradan bir köyünde özellikle su, dere, HES, maden ve yaşam alanı kaygısı bağlamında kimi zaman bir mani, kimi zaman bir destan, kimi zaman bir ağıt, kimi zaman yerel enstrüman eşliğinde söylenen bir türkü niteliğinde şiirlere rastlarız. Bu şiirleri yaşanan/deneyimlenen sosyal, ekonomik ve ekolojik gerçeklikler üretir ve şiirler de bu gerçekliklere içkin süreçleri yansıtır. Endüstriyel müdahalelere, kalkınma projelerine ve yarattığı sosyoekolojik yıkımlara karşı protestoların dili geniş bir dizi imge, tema ve söylem geliştirir (Oliver-Smith, 2010). Toplum-doğa ilişkileri çoklu aktörler arasında ve çoklu ölçeklerde gerçekleştiğinden söylemleri de çok seslidir. Üstelik söylem tarzları, karşılık vermeye çalıştıkları belli bir bağlam, kavram ve problem alanına da uymak zorundadır. İşte bu çalışmanın

konusu özellikle kırsal endüstriyel müdahalelerle yerinden-yurdundan edilen, yerel topluluğunu ve doğasını kaybeden yerel halkın ve halk şairlerinin kaybedilen topluma ve doğaya yaktıkları ağıtlar, “çitleme ağıtları”dır.

Türkiye’de toplum-doğa ilişkileri her toplum gibi soyoekonomik yapının dönüşümüne bağlı olarak evrilmiştir. Gelişmekte olan ve dolayısıyla geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye’de toplumsal ve ekolojik varlıkların birikim süreçlerine sokulması da geç gerçekleşmiştir. Toplum-doğa ilişkilerindeki kapitalist dönüşüm esas olarak 1980’lerde artmış olmakla birlikte son on beş yılda inşaat, enerji ve maden odaklı çitleme ve mülksüzleştirme dalgasıyla birlikte katmerlenmiştir (Aksu ve Korkut, 2017). Çitleme olgusu, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda modernleşme, kalkınma ve sermaye birikimi üzerinden kapitalistleşmeyi mümkün kılan temel dinamik olduğundan, bu olgu sadece belli bir yerele özgü olgu değil, çok ölçekli ve çok aktörlü bir olgudur. Türkiye’nin son on beş yılına damgasını vuran ekonomik rejim, ağırlıklı olarak köylülüğün tasfiyesine odaklı bir çitleme, doğal varlık gaspı ve mülksüzleştirme harekâtı olarak nitelendirilir (Akbulut, 2017). Bu dönem özellikle enerji, maden ve inşaat sektörlerinin yükselişini öngören bir “beton kapitalizmi” dönemi olarak görülebilir ve yoğunlaşan bu yeni kapitalistleşme süreci getirdiği çitleme projeleri ile toplum ve doğa arasındaki diyalektik bir ilişkiyi öne çıkarmıştır: Sosyal çatışma (Şengül, 2013). Bu sosyal çatışma diyalektiği bir yandan rıza diğer yandan da zor ve şiddet üzerinden gerçekleşmektedir. Çitleme ve mülksüzleştirme projeleri üzerinden kapitalist yayılma sürecinde bir yandan devletin ve sermayenin şiddete başvurma eğilimi artarken diğer yandan kırsal tabanlı çevre aktivizminin neoliberal “çitleme” müdahalelerine ve şiddete karşı koyması devlet toplum ilişkisinin rıza boyutunu geri plana itip zor boyutunu öne çıkararak köylü direnişleri üretmektedir (Adaman vd., 2016). Toplum ve doğasını korumaya odaklı, çitleme ve mülksüzleştirme karşıtı köylü hareketleri içinde direniş sadece fiziksel, maddi bir mücadeleyle sınırlı kalmamış söylem düzeyinde de gerçekleşmiştir. İşte aşağıda incelediğimiz *çitleme ağıtlarının* 2000’li yılların Türkiye’sindeki kapitalist akslar üzerinden biçimlenen doğada, dolayısıyla “toplumsal doğa”da radikal değişikliklere neden olan politik, ekonomik ve sosyal politikalar, bu şiirlerin derlendiği yerellerin toplumsal, ekonomik ve politik koşulları, yerel halkların sözlü kültür geleneği, Anadolu’da halk şiiri ve direniş kültürüyle ilişkili derin bir bağlamı olduğu görülmektedir. Bu şiirlerin sıradan

bir şirket (artı devlet) ile köylü karşılaşmasını değil, yerel sakinlerin, çevresel adalet mücadelelerinin birer parçası olarak farklı tarihsel anlarda ve yerlerde toplumun yaşadığı canlı bir deneyimi sergilediği ve yerel halk çevre hareketlerinin ve çevre edebiyatının da güçlü temsilini ortaya koyduğu görülmektedir.

Sosyal, politik, ekonomik ve ekolojik değişimleri aynı sürecin parçaları olarak gören bu çalışmada yöntem açısından politik ekoloji, ekoeleştirme ve yeni halkbilim odaklı disiplinler arası eleştirel bir yaklaşım esas alınmaktadır. Hem ekoeleştirme hem de politik ekoloji özellikle 1990'larda toplumsal ve ekolojik krizin hızla derinleşmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Oppermann vd.,2012; Glotfelty ve Fromm, 1996: xvii-xviii; Garrard, 2016; Robbins, 2012). Bir yandan radikal coğrafya, bir yandan politik ekoloji diğer yandan da çevresel adalet ve ekoeleştirme alanlarında yapılan pek çok farklı çalışma hem edebiyat ile doğa arasındaki ilişkileri algılayışımızı değiştirmiş hem de yeni edebiyat türleriyle tanışmamızı sağlamıştır (Hiltner, 2015; Bryson, 2002; 2005; Buell, 2001; 2005; Agrawal, 2001; Peet vd., 2011; Perreault vd., 2015). Hatta edebiyata ve şiire yansıyan bu ekolojik kaygılar "ekolojik elem" ve "yas tutan doğa" kavramlarıyla son dönemin ekopsikoloji literatürüne de girmiştir (Cunsolo ve Ellis, 2018; Cunsolo vd., 2017). Ancak, bu çalışma geleneksel anlamda bir edebiyat çalışması değildir. Bu çalışma, güçlü bir ekopolitik ve ekoeleştirme analizinin yaşanan sosyoekolojik dönüşümün politik ekolojisini incelemek için uygun bir yöntem olduğu iddiasındadır. Bu çalışmada özellikle yerel toplulukların yaşam alanlarını koruma mücadelelerinde ortaya çıkmış olan yeni halk şiirinde, şiirin bizzat kendisinin ekolojik eleştiri yaptığı yeni bir türün, *çitleme ağıtlarının* farklı bir okuma tarzı üzerinden analizi yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma çevre ve ekoloji mücadeleleri içinden doğan, yerel sosyoekolojik meseleleri dile getiren şiirlerden, bu şiirleri üreten ve bu şiirlerde yansımasını bulan sosyal, ekonomik ve ekolojik dinamikleri anlama ve açıklama çalışmasıdır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın soruları şöyle somutlaştırılabilir: Yerel doğaların ya da yaşam alanlarının yıkımına karşı bu *çitleme ağıtları* neden yazılıyor? Kimler yazıyor? Ağıt tarzındaki bu şiir(d)e yansıyan sosyoekolojik dinamikler nelerdir?

Veri toplama tekniğine gelince, bu şiirler yürütmekte olduğumuz ayrı bir çalışma için derlenen 160 kadar şiir arasından seçilmiştir. Yerel çevre ve ekoloji hareketi literatüründen görüldüğü kadarıyla mesele ağıt tarzındaki bu şiirlerin varlığı ya da yokluğu değildir. Bu şiirlerin var olduğunu biliyoruz, mesele bunlara

erişebilmektir. Saha çalışmalarında bunlara parça parça erişebiliyoruz. Toplu olarak erişmek ve derlemek neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden bu şiirlerin tamamına değilse bile önemli bir kısmına ulaşmak için şiirlerden haberdar olabilecek kişilere, onlar üzerinden de mümkünse şairlerine ulaşma imkânı verebilecek bir teknik, erişilmesi zor verilere ve veri kaynaklarına ulaşmak için sanal kartopu tekniği diyebileceğimiz bir veri toplama tekniği kullandık (Baltar ve Brunet, 2012). Dolayısıyla verilerin (şiirlere, şairlerine ve (yerel) soruna ilişkin bilgiler) büyük bir kısmı yerel çevre mücadelelerini takip ettiğimiz platform, hareket ve grupların sosyal medyadaki sayfalarının taramalarından, bizzat sayfa yöneticileriyle ve ardından da şairlerle Messenger üzerinden yapılan yazışmalardan, bir kısmı da yerel çevre ve ekoloji hareketlerinin ürettiği belgesellerden toplanmıştır. Çalışmada kullandığımız veriler sadece şiirlerden ibaret değildir. Şiirleri üretenlerin toplumsal, ekonomik kökenleri ve şiirlerin ortaya çıktığı bağlama ilişkin verileri de toplamak için mümkün olan her şaire telefonla erişilmeye ve görüşme yapmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde şiirler arasında ekolojik içerikli, doğanın kaybına, uğradığı yıkıma ve bu yıkımı kınamaya odaklı bir seçki yapılmıştır.

Bu çalışmada toplam yedi şiir değerlendirilmiştir. Verilerin analiz tekniğine gelince, metin merkezli değil, bağlam merkezli folklor ya da halkbilim yaklaşımı benimsenerek geleneksel anlamda şiirlerin şekil, dil ve üslup, muhteva gibi edebî özellikleri ya da içerikleri üzerinden “*edebî bir tetkik*” ve “*şiir tahlili*” değil, ortaya çıktıkları bağlama dayalı bir analiz yapılmıştır. Verilerin analizinde bir folklor ürünü olarak şiiri geleneksel ve geçmişten aktararak gelen eski unsurlar olarak gören; sözlü kültür ortamında yaşayan, değişen, gelişen, dönüşen ve ölen canlı bir metni donduran, donmuş bir tür anlayışını kabul eden, metni bağlamından koparan, halktan izole olarak ele alan; şiirlerin sahipleri için ne anlama geldiği ya da ne işlev gördüğünü dikkati nazara almayan; tema, üslup, stil, yapı, motif, olay örgüsü gibi birimlerin metin merkezli tematik analizine dayalı sadece metin elde etme çabasıyla sınırlı eski çalışmaların tekrarının ötesine geçmeyen halkbilim paradigmasının yerine bağlam temelli yeni halkbilim paradigması esas alınmıştır. Çünkü bağlam temelli yeni halkbilim çözümleme tekniği, performans teori hepimizi ya da herkesi halkın bir parçası olarak görme; metni sanatsal iletişim bağlamı bir süreç olarak kabul etme; sadece geçmişe dönük ve kültürel unsurlara yönelik değil, şimdiye ait kültürel unsurlara da yönelik olma; folklorun içinde canlı bir performans icrasının

gerçekleştiği sosyal-kültürel ve fiziki şartlar bütünü olan bağlamı yani metinle birlikte var olanları (sosyal semantik) anlam, işlev ve yapı bakımından en az metin kadar hatta bazen metinden daha fazla önemli görme; tür tespitinde metnin yanı sıra sözeldokusul ve bağlamsal ölçütleri de kabul etme; folklor olay ve ürünlerini içinde yer aldıkları veya ait oldukları insan topluluğu içinde yaşayan anlamlı işlevsel yapılar ya da dışı vurum formları olarak onları yaratan, yaşatan ve kullanan insanlardan ayrı düşünülemediği ve çalışılmayacağı anlayışını savunma; metnin analizi yerine metnin içinde teatral bir biçimde icra olduğu/folklor olayının analizini esas alma; analizde tema, üslup, stil, yapı, motif ve olay örgüsü gibi doğrudan metne yönelik ölçütlerin yanı sıra sözeldoku, yapı, işlev, yorumcul çerçeve, bağlam veya performansla yönelik ölçütleri de temel araştırma birimleri olarak analize dahil etme gibi ayırıcı üstünlüklere sahiptir (Ekici, 1998; Çobanoğlu, 2004). Bu çalışmada incelenen şiirlerin farklı ölçeklerde cereyan eden sosyal, ekonomik, politik ve ekolojik süreçlerle bağlantıları üzerinden tarihsel ve güncel sosyoekolojik bağlamları kurulmuş, şiirler yorumlanırken sözel doku, metin ve bağlamdan oluşan üç analiz seviyesinden (Dundes, 1980) bağlama, metnin içinde oluşup geliştiği sosyal, ekonomik ve ekolojik şartlara ağırlık verilmiş olmakla birlikte sözel doku ve metin de yorumlamaya dahil edilmiştir.

Araştırmamızın konusu ve yöntemine ilişkin bu girişten sonraki planı şöyledir: Birinci bölümde tarihsel ve toplumsal süreç üzerinden araştırmanın kuramsal ve tarihsel ekonomi politik bağlamı kurulmuştur. İkinci bölümde ekoloji, edebiyat, şiir ve çitleme şiirleri ekseninden halk şiirinin yeni bir türünü oluşturan *çitleme ağışlarının* ekoeleştirme ve politik ekoloji perspektifinden nasıl ele alınabileceğine ilişkin kısa bir teorik çerçeve verilmiştir. Üçüncü bölümde veri analizine esas alınan şiirler ve şairler değerlendirilmiş, dördüncü bölümde şiirde ifadesini bulan ekopolitik söylemler politik ekoloji kavramları üzerinden analiz edilmiş, sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır. Şiirler şairlerine, ortaya çıktıkları bağlam ve mekânlara ilişkin kısa açıklamalarla birlikte verilmiştir.

I. HALK ŞİİRİNİN EKOLOJİ POLİTİK BAĞLAMI: SOSYAL TEORİDE TOPLUMSAL DOĞA, MÜŞTEREKLER, ÇİTLEMELER ve MÜLKSÜZLEŞTİRME

İnsandan ayrı bir doğa, doğadan ayrı bir insan düşünülemez. Çevre ve ekoloji direnişi şiirleri, dolayısıyla *çitleme ağışları* Castree ve

Braun'un (2001) "*toplumsal doğa*"³ diye isimlendirdikleri şeyin tam ortasından çıkar: Doğa toplumsaldır. Toplumun doğa ile ilişkilerinin kurulması, sürdürülmesi ve dönüştürülmesi güç ilişkileri içerisinde cereyan eder, doğa tamamen politik bir mücadele alanıdır (Keucheyan, 2016). Radikal coğrafyacılar doğayı toplumsal ve politik bir olgu olarak ele alırlar. Smith'e göre (2008: 47) "*Doğanın toplumsal bir önceliği olmalıdır; doğa toplumsal değilse hiçbir şeydir.*" Aynı şekilde Robbins'e göre (2012: 3) "*Politika kaçınılmaz olarak ekolojik, ekoloji de özünde politiktir.*" Çevresel sorunlara farklı ve birbirleriyle bağlantılı ölçek ve zamanlarda cereyan eden eşitsiz politik dinamikleri ve sermayenin işleyişini dikkate almayan egemen apolitik sığ bir çevreci yaklaşım yerine sosyoekolojik sorunların sermaye, devlet ve teknolojiye ilaveten karmaşık, politik, ekonomik, kültürel ve sosyal dinamiklerini, kuvvetlerini dışsal bir doğa üzerinden değil, tarihsel sosyoekolojik bir bütün üzerinden anlamaya ve anlamlandırmaya odaklı bir yaklaşım olan politik ekoloji, çevresel erişim, yönetim ve dönüşüm süreçlerinde devrede olan politik kuvvetleri ortaya çıkarmaya, aydınlatmaya çalışan bir alandır. Doğayla ilgili politika, iktidar, yapılar ve söylemler arasındaki karşılıklı ilişkilere odaklanan politik ekoloji doğanın homojen olmayan farklı toplumsal aktörler-gruplar veya sınıflar arasında birbirlerine karşı ve birlikte ve farklı ölçeklerde yürütülen tarihsel ve toplumsal bir iktidar mücadelesi alanı olduğu iddiasındadır. Bu mücadele cari ve potansiyel kazanımı ve kaybedeni olan, hem maddi hem de ideolojik bir mücadeledir (Beder, 2002; McCaffrey, 2016). Belli ekolojiler ve toplumsal ilişkiler, içinde yer aldıkları geniş özellikle, sınıf, cinsiyet ve etnisite gibi toplumsal ilişkiler üzerine kurulu toplumsal maddi ve söylemsel iktidar mücadelelerinin ürünüdür (Peet vd., 2011). Bu bağlamda toplum ve doğa arasındaki ilişkilerin dönüşümünü anlamak için ekolojik varlıklar üzerinden işleyen toplumsal süreçleri ve eşitsiz güçler arasındaki çatışmayı

³ *Toplumsaldoğa*: Doğa-toplum ayrılmazlığının ve aralarındaki ilişkilerin ikicil olmayan bir kavramsallaştırması (Castree vd., 2013: 131). Kavram rutin olarak doğal gördüğümüz olguların toplumsal özelliklerini vurgulayan coğrafyacılar tarafından 1990'larda popülerleştirilmiştir. Bilimsel ve toplumsal tahayyüle uzun bir süre doğal-toplumsal ikiliği hakim olmuştur. Toplumsaldoğa fikri bu ikiliğin ontolojik bir ayrımı yansıtmadığını, toplumsal olarak yaratıldığını savunur. Doğa insanlık tarihinin sergilendiği dışsal, değişmez bir şey değil, hakim ekonomik ve politik sistemlerin tarihsel olarak bağımlı bir ürünüdür. Kavram ayrıca maddi özellikleriyle doğa denen şeyin yer yer toplumsal değerler ve hedeflerle birarada bulunduğunu ifade eder. Doğayı onu biçimlendiren toplumdan ayırmak imkânsızdır.

incelemek gerekir. Bu çatışma sadece fiziki ve maddi süreçler üzerinden değil aynı zamanda en somut biçimini şiirde bulan, şiire yansıyan söylemler üzerinden de gerçekleşir.

Çitleme kavramı, kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerden kapitalist toplumsal ilişkilere tarihsel geçiş sürecini ifade eder ve çitleme olgusunun ilk ve en yıkıcı olanı İngiltere'de yaşanır (Wordie, 1983; Linebaugh, 2008). Bu yüzden ilk çitlemelere gerçek anlamda kapitalizmin doğmaya başladığı İngiltere'de İngiliz İç Savaşından (1642-1650) Victoria Döneminin (1837-1901) başlangıcına kadar süren, özellikle 1800-1830 yılları arasında yoğunlaşarak İngiliz toplumsal devrimlerini tetikleyen, devlet gözetiminde ve parlamento eliyle küçük kırsal çiftçilerin, küçük ailelerin elinde olan, toplumun ortak mülkiyetindeki müstereklerin büyük toprak sahipleri tarafından ele geçirilmesi olgusuna çitleme ya da spesifik olarak "toprak çevirme hareketi" denmiştir. Çitleme, geleneksel köy toplumundan piyasa ekonomisine geçişin önemli adımlarından birisi olarak, içerdiği ilkel birikim süreciyle tarımsal kapitalizmin biçimlenmesine yardım eder. Bir dizi küçük toprak varlığının büyük çiftlikler yaratılması amacıyla çevrenmesini ifade eden yasal ve çoğunlukla da şiddet, politik baskı ve nüfuz yoluyla işletilmiş bir süreçtir. Özünde halka ait toprakların (ve doğal varlıkların) ekonomi dışı yöntemlerle özel mülkiyete dönüştürülerek büyük toprak sahiplerine tapulanması, devlet mülkü olan arazilerin yine sözde kanuni yollarla özel mülkiyete geçirilmesi ve kırsal nüfusun bu topraklarda yaptığı geçimlik üretimden çıkmak zorunda bırakılmasıdır. Çoğu kez ilk ya da ilkel birikim olarak da nitelendirilir.

Kapitalizmin doğuşuyla birlikte toplum-doğa ilişkisi sermaye (para, meta, kâr) ilişkisi üzerinden dönüşmeye başlamıştır. Birikim sürecinin mantığı gereği toplum doğadan, üretim araçlarından kopartılmıştır. İkel birikim üzerine eklenilen genişlemiş yeniden üretim süreciyle emek metaya dönüştürülürken üretim araçları da (doğa) birikim sürecine sokulmuştur. Çitleme ya da ilkel birikim sürecinin doğrudan geçimlik üretimin ortadan kaldırılması, proleterleşme, mülkiyet ilişkilerinde değişimle sermayenin pekiştirilmesi ve bunların bir yan ürünü olarak insan doğa ilişkilerinin dönüşümü de dahil birçok boyutu vardır. Heller'in belirttiği gibi (2011: 79-80) ilkel birikimin özü geçimlik köylü üreticilerin mülkiyetinin yükselen burjuvaziye transferi ve köylünün üretim araçlarından koparılması, ücretli emeğe dönüştürülmesiydi. Böylece ilkel birikim, kapitalizm için gereken zemini temizledi: bir yandan doğanın temellükü ve metalaştırılması diğer yandan emeğin

kırdan koparılması ve proleterleşme. Çitleme gerçekleştirildikten sonra toprağın kullanımı sahibine kısıtlanır ve komünal kullanım için müşterek olma özelliği de sona erer. Bir kaynak gasp ve kontrolü stratejisi olarak çitlemeler eski kolektif mülkiyet biçimlerinin ortadan kaldırılarak su, toprak, mera, otlak ve orman gibi toplumsal müştereklerin özel kullanıma sokulması temin eder. Emegi dışsal koşullardan kopartan tarihsel çitleme hareketleri farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda sermaye birikimi üzerinden kapitalistleşmeyi mümkün kılan temel dinamik olduğundan bu süreç sadece belli bir yerele özgü süreç değil, çok ölçekli ve çok aktörlü bir süreçtir.⁴

Çitlemeyle doğal bir varlık ve toplumsal bir müşterek olan toprak ve su telle çevrilir, boruya ya da tünele alınır ve yeni bir kişiye ya da şirkete tahsis edilir. Sermayenin yapısal sürekli büyüme ihtiyacından kaynaklanan ve kapitalist olmayan üretim ve toplumsal yeniden üretim süreçlerini ortadan kaldıran “Çitleme, doğayı ve kültürü, haneyi ve piyasayı, üretimi ve tüketimi, ekimi ve hasadı, hastalığı ve ölümü etkileyen bileşik bir süreçtir. Yaşamın ya da kültürün hiçbir yönünün bağımsız olmadığı bir süreçtir.” (Hilyard vd., 1995). Çitlemenin bir yönü doğanın ve toplumun belli bir ekonomik rasyonalite (kıtık, iyileştirme (kalkınma)) doğrultusunda yeniden örgütlenmesidir. Çitleme, her zaman ve her yerde doğanın ve toplumun geçimlik üretimden piyasa ekonomisine sokulmasını getirir. Çitleme maddi ve maddi olmayan müştereklerin deneyimsel ve ilişkisel özelliklerini yok eder; “boşa akan dere” söyleminin derenin insan ve insan dışı doğa ile ilişkilerinin inkârını getirmesi gibi. Müşterekler (doğa-dere-toprak-su-hava) daima değişen sosyal ve ekolojik ilişkilerin bir parçasıdır. Çitleme yoluyla doğa üzerinde özel mülkiyet hakkının kurulması insan ve insan dışı varlıkları doğayla kurulu ilişkilerden koparır, çoklu toplum-doğa ilişkilerini iyileştirme (kalkınma) adına yok eder. Kalkınmacı retorikle doğa, insan ve insandışı varlıklarla çoklu ilişkilerinden koparılır. Tek bir anlam (kalkınma için kaynak, mülkiyet) ve değer (para, kâr) parçası haline getirilir. Çitleme, mekânı ve doğayı yeniden organize ederken toplumsal travma yaratır, yabancılaştırır, maddi ve manevi

⁴ Çitleme ve müşterekler literatürü ilkel birikime ilişkin tartışmalar olgunun belli bir dönem ve coğrafyada bir kez olup bitmeyen, statik değil, sadece kent, su, gıda gibi fiziksel varlıkları değil fikir ve yaratıcı müşterekleri de kapsayacak şekilde maddi olmayan varlıkları da içeren, dinamik, ilişkisel ve maddi tarafları olduğu kadar maddi olmayan tarafları da olan toplumsallık içinde gerçekleşen süreçler olarak düşünülmesine evrilmiştir. Müştereklerle ve dolayısıyla çitlemelerle ilgili farklı damarlardan temel metinleri içeren Türkçe bir antoloji için bkz. Adaman vd., 2017).

bir dünyadan koparır, bilinen bir dünyanın güvenliğinden uzaklaştırır. Oysa müşterekler tek bir kimliğe veya değere indirgenemez. Çitleme, tarihsel hafıza ve deneyimi siler süpürür. Doğanın ve mekânın çoklu kullanımıyla zaman içinde kurulmuş çoklu ilişkileri ve değerleri yok eder. Yarattığı kuşatma ile doğanın ve toplumun özgürlüğünü elinden alır. Çitleme otonomiye yok eden, özgürlüğü engelleyen, toplumu ve doğayı tutsak alan, çoklu işlevlerinden koparan bir süreçtir. İnsanın (şairin) ve doğasının kimliğini tehdit ederek savunmaya zorlar, dile getirmesini kamçılar.

Yukarıda belirtildiği gibi çitleme olgusunun ilk ve de en kapsamlı örneği tarımsal kapitalizmin doğuşu esnasında 16. yüzyıl İngiltere'sinde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda çitlenmemiş müşterek Batıda dağlık alanlardaki meralar ve alçak alanlardaki küçük toprak parçaları haricinde neredeyse kalmamıştır. Öte yandan en büyük çitleme hareketi kapitalizmin, ticari kapitalizmin (merkantilist) doğuşuna koşut gelişen sömürgeciliğindir. İlkel birikim önce Avrupa'da tarımda toprak çitlemeleriyle başlamış ve kapitalizmin yükselişiyle beraber tüm dünyaya yayılmıştır. İlkel birikimin küreselleştirilmesi anlamına gelen sömürgecilik temelde bir çitleme hareketidir (Linebaugh ve Rediker, 2000; Linebaugh, 2014). Sömürgecilikle dünyanın tüm bölgeleri, ekolojik varlıkları (kaynakları) ve insanları küresel üretim ve mübadele sistemine ve küresel ekonomik ve politik iktidar hiyerarşilerine dahil edilmiştir. Sömürgeciliğin yayılması ve köle ticareti ilkel birikime muazzam katkılar yapmıştır. Kapitalizme geçiş sadece ekonomik artışı değil, meta sınırlarının genişletilmesi, sömürgecilik üzerinden ekolojik artıkları hedefleyen güçlü bir sınıfın ve devletin sayesinde gerçekleşmiştir. Ekolojik zenginlikleri parasal zenginliklere dönüştürmek üzere doğaya erişim ve kullanıma ilişkin kurallar hem içeride hem de dışarıda egemen aktörler lehine yeniden yazılmıştır. Bu yeni düzende üretimin yayılması, metallerin mübadele edilebileceği iç ve dış piyasaların yaratılmasını gerektirmiş, devlet bu sürece tekrar tekrar arka çıkmıştır (Heller, 2011: 6). Sınırsız birikim, sınırsız fetih ve sınırsız metalaştırma sürecinin başladığı 1500'lerden itibaren gemicilik, keşif, fetih, kölelik ve sömürgeciliğin yayılmasıyla birlikte hemen her türden ekolojik varlık Ponting'in (1991: 165-241) "dünyanın yağmalanması" diye nitelediği birikim sürecine sokulmuştur. Bu sürecin içkin özelliği mekânın ve doğanın temellüküdür.

Ancak çitlemeler kolonyal dönem sonrasında özellikle kalkınma retoriği üzerinden gerçekleştirilecektir (Brooks, 2017). Orman, dere, mera, zeytinlik ve kıyı gibi kırsal müşterekler enerji ve

maden yatırımları, park, yeşil alan ve mahalle gibi kentsel müşterekler de kentsel dönüşüm yasalarıyla yasallık kılıfı uydurulup ortak kullanımdan çıkarılarak emlak ve finans sektörlerinin sermayesi haline dönüştürülecek, hukuksal bir görüntü verilerek asıl sahiplerinden alınıp kalkınmacılık retoriği ile sermayeye aktarılacaktır (Mattei ve Nader, 2008). 1970'lerde başlayan yeni çitleme dalgasını ifade eden endüstriyel kapitalizmin küreselleşmesi döneminde, günümüz çitlemeleri neoliberal bir ekonomi politik mantığa dayanır ve onun üzerinden işler: kaynak, kıtlık, verimliliği arttırma, etkin kullanma, sürdürülebilir kalkınma, ekolojik modernleşme ve sığ çevrecilik. Harvey'in (2005) "mülksüzleştirme yoluyla birikim" ya da "el koyarak birikim" kavramlarıyla ifade ettiği toprağın metalaştırılması ve özelleştirilmesi, köylü kesimlerin kovulması, çeşitli mülkiyet haklarının (ortak, kolektif, devlet) tümüyle özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi, doğal varlıklara (müştereklere) ilişkin hakların gasp edilmesi, emek gücünün metalaştırılması ve yerli alternatif üretim ve tüketim biçimlerinin baskılanması, doğal varlıklar dahil tüm varlıkların kolonyal, neokolonyal ve emperyal süreçlerle tahsis edilmesi, kur, vergi, haraç, milli borç ve en yıkıcı olanı da kredi sisteminin radikal bir ilkel birikim aracı olarak kullanıldığı günümüz çitlemelerinde temel düstur "Her şeyi özelleştirmek ve ekonomiye kazandırmaktır." Dolayısıyla bugün yaşamakta olduğumuz toplumsal ve ekolojik dönüşüm süreçleri hakim neoliberal ekonomi politiğin bir parçasıdır ve çitleme olgusu ile iç içedir. İzleyen bölümde çitleme ve ilişkili kavramlarla edebiyat ve şiirin, özellikle ağıtların bağlantısını kuruyoruz.

II. HALK ŞİİRİNE EKOLOJİK VE EKOLEŞTİREL BAKIŞ

Tüm kültürel ifade biçimleri, açık ya da örtük, içinde üretildiği toplumsal ve politik bağlamla ilişkilidir (Dasenbrock, 2003: 51). Dayandığı, ürettiği ya da yeniden ürettiği dünya görüşü, anlam, amaç ve verdiği mesaj açısından kamusal politik gerçekliği yansıtır. Konusu doğa yazını, çevre edebiyatı olan ekoeleştiri oyun, roman, şiir ve film gibi kültürel sanat formlarının araştırılmasına odaklı teorik bir yaklaşım, disiplinler arası bir alandır (Hiltner, 2015). Ekoeleştiri edebiyat ile fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Okuyade (2013: ix) ekoeleştirinin amacının çevresel krize yanıt olarak tutarlılıkları ve faydaları açısından edebî metinleri ve fikirleri değerlendirmek olduğunu belirtir. Garrard ise (2016: 17) "Ekoeleştiri en geniş tanımıyla, insanla insandışı [doğa] arasındaki ilişkinin insanlığın tarihi boyunca incelenmesi ve bizzat insan kavramının

eleştirel bir incelemesidir” der. Aslında ekoeleştiri *bir dizi edebî metin incelemesinden ziyade belli bir okuma tarzıdır*. Ekoeleştirel literatür doğanın sorunlarına yanıt verir. Ekoeleştiri insan ve insandışı dünyanın “müşterek bekâsını” öne çıkaran bir yaklaşımdır. Ekoeleştirin en temel özelliği insanlığın yaratmaya devam ettiği bitmeyen çevresel krizi insan ile doğa arasındaki dehşetengiz mesafe arasında köprü kurarak disiplinler arası farklı stratejilere başvurarak teorileştirmektir. Ekoeleştirin dayandığı doğa yanlısı söylem adil, sürdürülebilir ve barışçıl bir dünya ve gelecek vizyonu taşır. Ekoeleştiri de ekolojik kaygılara öncelik verilir, doğanın gerçekliği, antroposantrik bakış açısından görülen yaşamdan farklı bir kendi yaşamına sahip olduğu kabul edilir.

2.1 Ekoloji, Edebiyat ve Şiir

Genel olarak doğa-çevre ile edebiyat (Keegan, 2008; McKusick, 2010; Keegan ve McKusick, 2001; Buell, 2001 ve 2005; Buell vd., 2011; Clark, 2011) özel olarak da şiir ve ekoloji (Felstiner, 2009; Burnside ve Riordian, 2004; Astley, 2007) arasında güçlü ve yakın bir bağ vardır. Literatürde çağdaş çevresel krize yanıt vermeye, ekolojik kaygıları dile getirmeye çalışan, güçlü bir ekolojik vurgu ve mesaj taşıyan bu şiir tarzı *ekopoetry*, *yeşil şiir*, *çevresel şiir* olarak isimlendirilir (Bryson, 2002; 2005). Ekopoetri çağdaş çevresel meselelere ilişkin ekolojik kaygılara odaklanması, yeryüzündeki tüm yaşamın birbirine bağlı olduğunu tanıması, doğayı kontrol altına alma sorumsuzluğunu kabul etmesi açısından belirgin bir biçimde geleneksel “tabiat şiiri”nden (pastoral) farklılık gösterir, onun ötesine geçer. Diğer bir ifadeyle tabiat şiirinin ekolojik duyarlılığı ve farkındalığı olan, sosyoekolojik meselelerle doğrudan ilgilenen versiyonuna ekolojik şiir, ekopoetry ya da yeşil şiir denmektedir (Bryson, 2005: 2). Bu tarz şiir hem yabancı literatürde (Petrucci, 2004) hem de kınalı keklik, gövel ördek ve allı turna, kırmızı gül, mor sümbül gibi doğayı basitçe parçalı bir şekilde resmeden ya da bir doğal varlığı canlı bir biçimde betimleyen, romantize eden yerli (Akün, 1953) “tabiat şiiri”nden farklıdır.

Bu tarz şiir öncelerinde de vardır. Hatta Batı çevre düşünürlerinin önde gelenlerinden birçoğu şair ve/ya yazardır (Palmer, 2001). Önemli ölçüde Sanayi Devrimi’ne bir karşı tepkiyi de içeren 18. yüzyıl İngiliz romantik şairlerinin yarattığı ekolojik bilinç, yeni holistik paradigma Amerikan çevreciliği için kavramsal ve ideolojik bir temel sunmuştur. Robert Burns, William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge, John Clare, William Blake, Mary Shelley gibi romantik şairlerin hepsi modern doğa koruma hareketi

(konservasyon) üzerinden çevresel hareketin temel fikirlerine ve çekirdek değerlerine katkı yapmıştır. Bunların hayati etkisi Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, John Muir ve Mary Austin tarafından da açıkça kabul edilmiştir (McKusick, 2010: 11). Dolayısıyla öncesinde de var olmakla, ekolojik bir anlayışın doğuşunda dünyadaki konservasyon hareketinin kurucuları ve modern çevre hareketinin öncüleri arasında şairler ve yazarlar bulunmakla birlikte edebiyata ekoeleştirel bakışın ve “ekolojik adalet olmadan sosyal adalet olmayacağını salık veren” postkolonyal ekoeleştirelinin 1990’larda başlaması ve gelişmesiyle doğa-toplum ilişkisine antroposantrik yaklaşımın sorgulanması sonucu literatüre yansımıştır (McKusick, 2010; Huggan ve Tiffin, 2010; Garrard, 2016). Yine 1850’lerde Henry Thoreau’dan 1960’larda modern çevreciliğin kurucu metinlerinden ilkinin, *Sessiz Bahar*’ın yazarı Rachel Carlson’a uzanan eleştirel bir gelenek bulunsa da edebiyat çalışmalarında yeşil teori oldukça yeni bir yaklaşım ve edebiyatın ekolojik değerlendirmeler perspektifinden analiz edilmesi oldukça yeni bir entelektüel uğraştır (Brooks, 1980; Bate,1991; Buell, 1996). Aynı durum Türkiye için de geçerlidir (Oppermann vd.,2012; Ergin ve Dolceroccae, 2016). 1990’larda suya, toprağa hücum “Kaynak Savaşları” ya da “Geriyeye Kalanlar için Yarış” denen ekolojik saldırı ve talandan kaynaklı çevresel kriz ve sivil toplumun susturulması doğanın ve çevrenin temsiline yeni bir boyut kazandırmıştır (Gedicks, 2001; Klare, 2012).

Yukarıda belirtildiği gibi ekoşiir belli tarihsel koşullardan ortaya çıkan bir olgudur. Ekoşiirler modern dünyanın tehlikeli bir şekilde doğadan kopuşunu, teknolojinin, kişisel çıkarın ve ekonomik gücün egemenliği altına sokulmasının tehlikelerini ve yoksulluğu dramatize eder (Astley, 2007: 15). Şiir insan faaliyetlerinin sanatsal temsili olduğundan ekolojik teori insan, şiir ve bunların doğal çevreyle ilişkisini sergilemeye ve açıklamaya yardımcı olabilir. Ekoeleştireli, ekolojik ya da en azından çevreci bir metinde bulunması gereken özelliklerin neler olduğu; bunun yanında bir metne nasıl bakılacağı, metinde nelerin dikkate alınacağı belirlenmeye çalışır. Doğa yazınına, şiire ekolojik yaklaşımın teorik temellerini kuran Lawrence Buell (1995:7-8). *Environmental Imagination* isimli çalışmasında bir metnin ekoloji odaklı, çevre yönelimli, çevreci olup olmadığını belirlememize yarayan dört ölçütten bahseder. Bir şiir ya da öykünün “çevresel bir metin” olarak kabul edilebilmesi için dört ayrı koşulu karşılaması gerektiğini ileri sürer. Bu ölçütler şöyle özetlenebilir: Her şeyden önce “çevresel bir metinde” insan dışı

doğanın sadece bir çerçeveleme aracı değil, insanlık tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğunu öneren bir mevcudiyetle başlaması gerektiğini belirtir. İkincisi, insan menfaatinin yegâne meşru menfaat olmadığını kabul etmelidir. Üçüncüsü, insanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik yöneliminin bir parçası olarak görülmelidir. Dördüncüsü, metinde en azından örtük biçimde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi olmalıdır. Bir metinde yer alan insan-toplum gibi doğa da durağan olmayan, gelişen, değişen bir yapıya sahip olmalıdır. McKusick'in (2010: xi) dikkat çektiği gibi, bu tür çevresel metinler genellikle belirli bir yere sıkı sıkıya bağlı, psşik ve ruhsal kökleri kendi vatan-yurt topraklarında derine uzanan yazarların yaşanmış deneyimlerinden ortaya çıkmaktadır. En derin "kökleri" olan şairler Bridget Keegan'ın (2008) önemli kitabı *British Laboring-Class Nature Poetry, 1730-1837*'de gösterdiği gibi, çoğunlukla emekçi sınıf kökenli olanlardır. Yine Bryson'a göre (2005:2-3) insan doğa ilişkilerinde politik ve etik belli değerleri savunan bu tarz şiirin öne çıkan üç özelliği vardır: insanmerkezciliğin ötesinde, ekolojik ve biyosantrik bir bakış açısı; insan ve insan dışı dünyayla ilişkiler hususunda derin bir tevazu, alçakgönüllülük ve teknolojiye şüpheyile bakış ile ekolojik felakete ilişkin uyarı, doğal dünya ile ilişkinin kaybedilişi. Ekoeleştirinin, politik ekolojinin odaklandığı ekoşiir için ekolojik değerler taşır ve doğa ile insanlar arasındaki simbiyotik ilişkiyi, karşılıklı münasebeti yansıtır. Bu şiirler, toplum doğa ilişkisindeki sorunları ve kaygıları açığa vuran ekopolitik şiirlerdir ve çoğu zaman doğrudan politik mücadelenin de bizzat kendisidir.

2.2. Çitleme Ağıtları: Mülksüzleştirilenlerin Çılgığı

İngiliz romantik şairi John Clare'in (1793-1864) şiirlerinin ilk tematik ve yapısal sınıflandırmasını yapan edebiyat eleştirmeni Johanne Clare (1987:xii) doğa şiirlerini yoksulluk, meslek ve kuş şiirlerinden farklı bir tür olarak değerlendirir ve bunlara *çitleme ağıtları* ismini verir. *Çitleme ağıtları*, şairin 1800'lerin başında özellikle 1809-20 yılları arasında bizzat deneyimlediği toprak çitlemeleri hakkında rastgele değil, doğrudan ve sistematik olarak 1820'lerde yazdığı yeni bir tarz şiirdir. Bu yüzden de İngiliz köylü şairi, toplumsal ve tarımsal isyan döneminin temsili figürü, İngiliz köylü şairlerinin sonuncusu, ekoşiir bağlamında günümüzde en önemli doğa-ekoloji şairi, "toprağın çocuğu" "doğanın oğlu" olarak görülen John Clare ismiyle özdeşleşmiş bir şiir türüdür (Clare, 1987; Beck, 2002; Waller, 1964). İngiliz edebî geleneğinde *çitleme ağıtları*, İngiliz emekçi sınıfı şiirinin en özgün tarzlarından birisini oluşturur (Blair ve Gorji; 2013;

Mckusick, 1992; Castellano, 2013; Barrel, 1972; Gustav vd.,2012; Smith, 2010; Bresnihan, 2013). “*Kanunsuz kanunlarla*” icra edilen ve ünlü romantik şair Wordsworth’un “*ekonomik hiddet*” (oeconomic rage) Clare’in “*alçak işgaller*” (vile invasions) diye tabir ettiği çitleme süreci beraberinde getirdiği toplumsal ve ekolojik yıkımlarla *çitleme ağıtlarının* ortaya çıkmasını sağlamıştır. Geleneksel popüler kültürün içinden çıkan bu şiir “yeşil bir dili” temsil ettiği gibi ekolojik protesto içeriklidir (Williams, 1973: 127-141; Palmer, 2001: 83-93; Thompson, 2016: 218-224). Clare’in doğa, çevresel ve toplumsal değişme, politika, yolsuzluk, yoksulluk ve kırsal halk yaşamı ile ilgili her şiirinde çitleme olgusuna dokunulsa da özellikle beş şiiri tam anlamıyla *çitleme ağıtları* olarak nitelendirilir (Clare, 1820, 1835, 1964; Clare, 1987: 36-55; Barrell, 1972: 189-215; Goodridge, 1994: 139-155 ve 2013; Smith, 2010): Dalları şairin kır evinin çatısına uzanan bir ağaç için yazdığı *To a Fallen Elm* (Devrik Karaağaca); şairin 1818 olarak tarihlediği ve Royce Ormanlığı’nın güneybatı köşesindeki doğal bir kaynak olan Yuvarlak Meşe Pınarının akıntısının beslediği çay suları için yazdığı *The Lamentations of Round-Oak Waters* (Yuvarlak Meşe Sularının Feryadı); döneminde Swaddywell ya da Swordywell olarak meşhur, şairin büyüdüğü, yaşadığı ve çalıştığı Helpstone köyü yakınlarındaki Roma döneminden kalma ve ortaçağda yerel kiliseler ve Peterborough ve Ely gibi katedraller için taş temin edilmiş olan bir taşocağı alanı ve adını, eski bir kılıcın bulunduğu ile ilişkin rivayetten alan yer için yazdığı *The Lament of the Swordy Well* (Kılıç Kuyunun İniltisi), *The Moores* (Fundalıklar) ve *Remembrances* (Hatıralar).

Ancak çitleme olgusu yukarıda belirtildiği gibi sermaye birikimi, sömürgecilik, emperyalizm ve kalkınma gibi süreçlere içkin dinamik ve sürekli bir olgu olduğundan sadece İngiltere’ye özgü ve Clare’in şiirleriyle sınırlı değildir. Aynı süreçler kapitalist tarihsel dünya sistemi ölçeğinde işlediğinden, kapitalizmin doğal çevreyi el koyma, çitleme ve mülksüzleştirme yoluyla birikim sürecine içererek yayılma sürecinde toplumsal doğalara tecavüz ederken rıza üretmediği yerel ekolojilerden “çığlıklar” yükselmektedir. Holloway’ın (2005: 1-10) kapitalizm ve çığlık metaforu arasındaki kurduğu bağlantıda görüldüğü gibi kapitalist yayılma evrensel bir olgu olduğundan özünde çitlemelerle bağlantılı karşılaştığı tepkiler de evrenselidir: “*Kapitalizmin insan yaşamlarını sakatlamasıyla karşı karşıya kalındığında hüzünlü bir çığlık yükselir, bir korku çığlığı, bir öfke çığlığı, bir ret çığlığı: HAYIR.*” İşte bu çığlık endüstriyel kapitalizmin zorla girdiği yerel yaşam alanlarında ve şiirlerinde,

türkülerinde, manilerinde ve ağıtlarında yankılanmaktadır. Dolayısıyla kapitalist çitlemelerin ürettiği benzer sosyoekolojik sorunlarla yüzleşen insanlar aynı şiirsel politik dili Üçüncü Dünyanın sosyoekolojik krizlerini beraberinde getiren sömürgecilik, kölelik ve diğer "çitleme" karşıtı olgular bağlamında tarihte kullandığı gibi (Blair ve Gorji, 2013; Linebaugh, 2008 ve 2014) günümüzde de dünyanın pek çok yerlerinde kullanılmaktadır. Çokuluslu petrol şirketlerinin topraklarında yarattığı ekolojik felakete karşı yaşam alanlarını savunurken askeri diktatörlük tarafından siyasi gerekçelerle ve mesnetsiz ithamlarla 1995'de idam edilen Nijerya'lı aktivist-şair Saro Wiwa'nın (Okuyade, 2013; Nixon, 2011; Caminero-Santangelo, 2014) ve dünyanın en büyük baraj inşaat şirketlerine karşı mücadele verirken ekomafya tarafından 2016'da öldürülen Honduraslı kadın, çevre ve insan hakları aktivisti Berta Cáceres'in (The Wooden Wolf, 2017) trajik ölümlerinin ve ekolojik kırımların ardından yakılan ağıtlar, binlerce örnekten sadece ikisidir.

Politik protesto yüklü ağıt tarzındaki bu ekoşiirin dili, birlikte ortaya çıktığı ekoaktivizmin, protestonun biçimi gibi radikal bir dildir. Bu şiirsel dil toplumsal doğaları talan eden kapitalist çitleme girişimlerine karşı direnirken her yıl yüzlerce çevre, toprak ve yerli hakları savunucusunun faili meçhul bir cinayete kurban gittiği Üçüncü Dünya ülkelerinde, özellikle Afrika'da çok yaygındır (Egya, 2016; Ogbowei, 2009; Ojaide, 1997 ve 2007; Basse, 2002 ve 2011). Hatta Egya'nın dikkat çektiği gibi (2013: 60) Nijer Deltasında "çevrecilik en radikal ifadesini şiirde bulur." Gündelik yaşamın içinden çıkan bu şiirler tarz ve biçim açısından farklılıklar gösterse de çitleme odaklı ekonomi politik bir bağlamın ürünüdürler ve benzer sosyoekolojik süreçlere ve temalara dokunurlar. Sorunlu bir alandaki yaşamı, toplumsal çatışmayı ve mücadeleyi kayda geçirir, kolektif bir değişim çağrısını dile getirirler. İnsanların doğa, kültür, dil ve algı bağlamında doğa ile ilişkilerinin dönüşümüne ilişkin endüstriyel kapitalizmin tecavüzünden kaynaklı serzenişleri, itirazları ve acıları şiirsel bir dilde ifadesini bulur. Bu şiirler farklı ve çoklu ekolojik varlıklarla ilişkilidir. Örneğin, su (baraj) veya toprak (petrol) odaklı olmasına rağmen bir şiirde yerel doğanın, yaban hayatının, toplumsal yaşamın tüm unsurlarını, sosyoekolojik değişim süreçlerini, çatışmaları, ihtilafları ve kaygılarını görürüz (Basse, 2002; Ogbowei, 2009). Tek bir şiir birden çok ekolojik varlığı imler. Bu şiirler insan ve insan dışı dünya, toplumsal yaşamla kesişen çoklu ilişkilerin dil üzerinden dökümünü yapar. Bu şiirlerin en önemli özelliklerinden biri sorumluluğu ima eden bir tarzda insanı dış dünyaya

bağlamasıdır. Diğer bir deyişle ekoşiir insanı örtük bir sorumlulukla dış dünyaya bağlayan şiirdir ve bu şiirlerin en önemi yönlerinden biri de etik sorunlarla kuşatılmış olmalarıdır (Engelhardt, 2007). Ve *çitleme ağıtları* bizzat çitlemelerin mağdurları ve kurbanları tarafından yakılmaktadır.

III. ŞİRDE HALK ÇEVRECİLİĞİ: ÇITLEME AĞITLARINDAN BİR DEMET

Bu bölümde yerel çevre ve ekoloji hareketleri bağlamında şiire, *çitleme ağıtlarına* yansıyan halk çevreciliğine bakıyoruz. Çevre ve ekoloji hareketleri literatürü tüm dünyada yaşam alanlarını ve geçim araçlarını korumaya ve savunmaya yönelik kırsal temelli çevre hareketlerini taban hareketleri ve halk çevreciliği olarak tanımlar (Martinez-Alier, 2002; Nixon, 2011; Egya, 2016). Bu bakımdan Türkiye’de çitleme ve dolayısıyla mülksüzleştirme karşıtı benzer köylü hareketleri politik ekolojist Joan Martinez-Alier’in (2002: 14) geliştirdiği “*yoksulların çevreciliği*” ya da “*halk çevreciliği*” kavramsal çerçevesine uymaktadır. Alier’e göre (2002: 14) yoksulların çevreciliği, yoksul toplulukların yaşam alanlarının tahrip ve tehdit edilmesine karşı verdikleri mücadeleyi ifade etmektedir. Bu yaklaşım ekonomik büyüme ve toplumsal eşitsizliklerin sebep olduğu yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ekolojik bölüşüm çatışmalarından kaynaklanır. Bu yaklaşıma göre, insanlar belli bir çevresel ideolojiye bağlı olmaksızın yerel yaşam alanlarının korunması ve savunulması için mücadele verirler. Bir başka deyişle “ekolojik bölüşüm çatışmalarında, yoksul insanlar çevreci olduklarını iddia etmeseler bile ‘kaynak’ korumanın ve temiz bir çevrenin tarafındadır. Yoksullar bazen toprak hakları bazen de doğanın kutsallığına başvurarak yaşam alanlarını oluşturan çevreyi korumaya ve güvenliğini sağlamaya çalışırlar. Karşı karşıya kaldıkları sosyoekolojik sorunları üreten toplumsal sistemi sorgulamazlar. Bugünün yoksulları için başka türlerin veya gelecek nesillerin hakları da fazla bir kaygı konusu teşkil etmez, doğa bir yaşam kaynağı ve gerekliliği olarak görülür.”

Folklorik ürünleri bağlamından kopuk ve halktan izole bir şekilde ele alan geleneksel metin temelli Türk halkbilim çalışmalarının gizlediğinin aksine yeni halk bilim perspektifinden bakıldığında sosyoekolojik haksızlıklara, eşitsizliklere ve adaletsizliklere karşı Anadolu halk isyan geleneği her zaman şiirde ifadesini bulmuştur. Şiir her zaman tahakküme karşı doğrudan söylenemeyeni söyleme aracı olmuştur. Şeyh Bedreddin, Pir Sultan, Dadaloğlu ve Köroğlu bu geleneğin öncüleridir (Boratav, 1984 ve

1992; Boratav ve Fırat, 2000). Osmanlıda özellikle sürgünler, zorunlu göçler ve iskânlar nedeniyle yerinden yurdundan edilen, doğasından kopartılan göçebe aşiret topluluklarının, “imparatorluğun bedelini” ödeyen köylünün (Özbek, 2015) isyanlarını ve kahramanlıklarını işleyen sözlü kültür geleneğinde merkez ve taşra yöneticilerinin zulmüne karşı bu tarz şiirin eski örneklerinin izlerine rastlanmaktadır. Ama yaptığımız taramalarda (Elçin, 1990; Elçin, 1993; Kemal, 1993; Esen, 1997; Halman, 2011) “kayıp ağıtlar” denebilecek bu tarz şiirlere erişemedik. Osmanlı döneminde sanayileşmeden değil, daha ziyade iltizam sistemi, müsadere, mükelefiyet ve kapitülasyonlardan kaynaklı çitlemelerin kolektif belleğe sızan bu tarz ağıtlar üretmiş olması beklenebilir.

Benzer bir durum Cumhuriyet dönemi kalkınma “hamlelerinin” özellikle büyük barajların sular altında bıraktığı yüzlerce köyün eski sakinlerinden çevresel ya da tarihsel duyarlılığı olan halk ozanlarının söylemiş olabileceği “memleket ağıtları” tarzındaki türküler için de geçerlidir. Sabahattin Ali’nin (2018: 80-85) *Değirmen* isimli öykü kitabında yer verdiği 1930 tarihli “Bir Orman Hikâyesi” örneğinde görüldüğü gibi öyküye yansıyan çitlemelerin şiire de yansımış olması muhtemeldir. Ayrıca 1950 ve 60’lardaki toplumcu gerçekçi romanın konularından toprak ağalığı, tarımda makinalaşma, göç, kentleşme ve gecekondu olgularının tümünün çitleme bağlantılı olduğunu belirtmek gerekir. Bu dönemin özellikle endüstriyel çitlemelerinin beraberinde getirdiği doğa yıkımları ve zorunlu yerinden etmelerin yine bu tarz ağıtlar üretmiş olması muhtemeldir. Ne var ki, bu şiirlerin hemen hemen hepsi şairiyle birlikte kaybolduğundan bunlara da erişme imkânımız yok. Benzer bir durum Keban ve Atatürk barajları gibi devasa sosyoekolojik dönüşümler getiren 1970 ve 1980’ler için de geçerlidir. Daha çok “devlet baba” eliyle gerçekleştirilen ve sosyal ya da refah devleti mantığı içinde önemli ölçüde toplumsal rızaya dayanan bu dönemin çitlemelerinin fazla tepki çekmediği söylenebilir. Ancak gerçek anlamda çitleme ağıtları türü dünyanın ve Türkiye’nin içinden geçmekte olduğu toplumsal ve ekolojik dönüşüm süreçlerinin, endüstriyel kapitalizmin küreselleşmesinin Türkiye’ye yansımalarının sonucu, özellikle 2000’lerin başındaki kapitalist yayılma ve derinleşmenin Anadolu’nun kırsal ve kentsel doğalarına hücum etmesinin; çitleme sonucu doğuran, çoğu kez rızaya dayanmayan, toplumsal tepkiler yaratan ve doğanın özelleştirilmesi, metalaştırılması, rant ve sermaye birikimi mantığı üzerine kurulu maden ve HES’ler gibi inşaat ve enerji odaklı kırsal endüstriyel

müdahalelerin ve kentsel dönüşüm, mutenalaştırma uygulamalarının beraberinde getirdiği kentsel yıkımların (Aksu ve Korkut, 2017; Erensü vd., 2016; Aksu vd., 2016; Arsel vd., 2015; Çoban vd., 2015; Şengül, 2013; Yavuz ve Şendeniz, 2013; Hamsici, 2012; Akdemir, 2011) bir sonucu olarak ortaya çıktığı iddia edilebilir. Üstelik bu sosyoekolojik dönüşümleri belgeleyen şiirlere yeni dönemin getirdiği sosyal medya imkânlarıyla erişmek de mümkündür.

Aşağıda *çitleme* *ağıtlarından* yedisi verilmiştir. Elbette ki doğaya (ve topluma) yakılan ağıtlar sadece bunlardan ibaret değildir. Burada daha çok suyla, toprakla ve kentsel dönüşümle ilgili olanları verilmiştir. Ayrıca altın, nikel, taş ve mermer gibi karbon varlık çıkarımı amaçlı endüstriyel müdahalelere ilişkin ağıtlar da bulunmaktadır. Aşağıda önce şiirler, ardından şairlerine ve şiirlerinin anlattığı olaylara; metin, doku ve bağlama ilişkin açıklamalar verilmiştir.⁵

Yusufeli'ne Ağıt

Oynadılar sana sonunda oyun
Artık kaderine yan Yusufeli
Sana kastedenler yapsınlar düğün
İnsanların üzgün can Yusufeli

Baraj kuracaklar senin üstüne
Hain eller düştü birden kastına
Sular üzgün dolar artık destine
Nasıl unuturum ben Yusufeli

Bilmem nerde fermanını yazdılar
Mezarını yanı başa kazdılar
Seni sevenlerin ağıt dizdiler
Nasıl rahat olsun şen Yusufeli

Artık eski gibi olmayacaksın
Zatende yerinde kalmayacaksın
Hangi zalım yıktı bilmeyeceksin

⁵ Aksi belirtilmedikçe bu çalışmada incelenen şiirlere, şairlerine ve şiirlerin anlattığı çitleme olaylarına ilişkin bilgiler telefon görüşmeleri ve Messenger yazışmaları yoluyla bizzat şairlerinden alınmıştır. Bu vesileyle şairlerimiz Şerafettin Boz, Sadi Teltik, Mehmet Durmaz, Tahir Bulut, Tekin Kılıç, Yalçın Temiz ve Musa Kazim Engin'e tekrar teşekkür ederiz.

Sana kimler verdi yön Yusufeli

İnsanların seyrediyor uzaktan
Kimse kurtaramaz daha tuzaktan
Geçirdiler seni binbir süzekten
Tehlike çalıyor çan Yusufeli

Senin bu haline ağlayacağız
Artık karaları bağlayacağız
Ne yapalım yürek dağlayacağız
Başkasına doğdu gün Yusufeli

Yıkacaklar artık evin barkını
Göremezsün içten geçen ark'ını
ŞEREFLİ söyledi türkünü
Yıkanlara besler kin Yusufeli

Artvin Yusufeli ilçesi Esenyaka (Zor) köyünden, 1959 doğumlu emekli memur Şerafettin Boz tarafından Yusufeli ilçesinin baraj altında kalacak olması nedeniyle, 19 Haziran 2013 tarihinde yazılan bu şiir, sosyoekolojik tehdidin dökümünü bir ilçe özelinde yapmaktadır. 270 metre yüksekliği ile kendi sınıfında Türkiye'nin en yüksek, dünyanın 3. yüksek barajı olacağı söylenen Yusufeli Barajı, su tutmaya başladıktan sonra 16 bin kişinin yaşadığı Yusufeli ilçe merkezi ile 4 köy tamamen ve 16 köy kısmen sular altında kalacak. Doğayı ve toplumu mezarı kazılan bir kent olarak gördüğü ilçe özelinde, şair şiirinde çitlemeyi doğaya ve topluma oynanan bir oyun, kurtuluşu olmayan bir tuzak; çitleyicileri doğaya ve topluma kasteden hain ve zalım eller, mezar kazıcılar; çitleme karşıtlarını ise ağıt düzen, üzgün, ağlayan, karalar bağlayan, yürek dağlayan ve kin besleyen kişiler olarak betimlemektedir.

Nevşehir'im Târûmâr

Kentsel dönüşüm dendi, yıkıldı evim barkım
Öz yurdumdan ayrıldım, bir garipten yok farkım
Akmaz oldu kurudu, çeşmem, kanalım, arkım
Tarihim yok edildi, anılarım silindi
Bir neslin kayboluşu, yıkılınca bilindi

Çocukluk günlerimiz, ne tatlı, şen günlerdi
İskembe çevresinde, çocuk masal dinlerdi

Yarınlar belli değil, hatıramız dünlerdi
Kalenin eski hâli, hâfızamdan silindi
Bir neslin kayboluşu, yıkılınca bilindi

Bir menfaat uğruna, evleri yıkın dedik
Villa yapılıcağı, bilmedik, darbe yedik
Kalmadı Camiatik, Tahtacami ve Beddik
Memişbey, Cumhuriyet Mahallesi silindi
Bir neslin kayboluşu, yıkılınca bilindi

Sonunu düşünmeden bir hışımla daldılar
Yıkma ile kalmadılar, kimliğini çaldılar
Tarihi, coğrafyayı elimizden aldılar
Kapucubaşı, Dere, Musapaşa silindi
Bir neslin kayboluşu, yıkılınca bilindi

Sanki atom bombası düşmüş gibi, bakınız!
Tâ yüreğim yanıyor, siz de ağıt yakınız
Kültürel mirasım yok, kalanları yıkınız
Eskili, Kayacami, Raşitbey'im silindi
Camicedit kayboldu, yıkılınca bilindi

Gökdelenler, şatolar, saray yapsan ne yazar!
Yok edildi efsanem, yüreğim oldu bîzâr
Derin bir sessizliğe bürünmüş ulu mezar...
Selçuklu, Osmanlı'nın yâdigârı silindi
Bir neslin kayboluşu, yıkılınca bilindi

1955 Nevşehir doğumlu emekli öğretmen Sadi Teltik'in Nevşehir'deki kentsel dönüşüm uygulamasının eski kent merkezini yok edişine, başarısız bir kentsel çitleme operasyonuna karşı Mayıs 2013'te yazdığı şiir. Zirvesinde tarihi Nevşehir Kalesi'nin bulunduğu Kahveci Dağı'nın yamacında kurulmuş olan eski kent merkezindeki on bir mahalleyle birlikte yok edilen, cinayete kurban giden bir tarihe ağıt. Lüks villalar yapmak için belediye ve TOKİ tarafından dönüşüm alanı olarak belirlenen eski kent merkezi kale ve civarının gecekondulaşmasına ve yıkılması gerektiğine karar verildikten sonra "üzerine sanki atom bombası düşen", eski yapıları "silinen" ve eski sakinlerinden "temizlenen" mekân, sonrasında yeraltı şehri bulunduğu gerekçesiyle sit alanı ilan edildi ("Nevşehir Kalesi Altında Kentsel Dönüşüm ve Yıkılan Hayatlar, 2017). Bu şiir özünde

çocukluğun ve gençliğin geçtiği ata yadigârı bir yaşam alanının kentsel dönüşümle nasıl "tarumar" edildiğinin dökümünü yapmaktadır. Şair şiirinde kentsel dönüşüm pratiklerinin ürettiği bir kentsel çitlemeyi rant (ekonomik menfaatler) uğruna darbe yeme, evin barkın yıkılması, öz yurdundan kovulma, soyut ve somut kültürel mirasın, Lale Devri ile özdeşleşen tarihin ve kentsel mekânın yok edilmesi, bir neslin kaybolması, anıların silinmesi, kimliğin çalınması olarak görmekte, şiirini yanan, bîzâr olan bir yürekten ağıt olarak betimlemekte ve kentin tarihi dokusunu koruyamamanın hüznünü anlatmaktadır.

Aksu Çayı'nın Feryadı!

Bakmayın baharları çağlayıp coştuğuma,
İçim kan ağlar artık, eski aksu değilim ben.
Karalar bağladım, bir kara çay olmuşum,
akarım solgun solgun.

Karıştığım deryalardan şimdi utanır oldum..
Bir ulu çınar gibi doruk doruk, yıkılmışım, devrilmişim.
Geçtiğim yerlere hayat verirken,
Şimdi bir zehre çevrilmişim.

Akmasam mı dedim tutamadım sözümü, duramadım
akmadan,

Bu kıymet bilmezlere inat çeker giderim, ardıma bile
bakmadan.

Temizlenirim diye aktım; aktıkça da kirlendim.

Akarım yorgun yorgun.

Çöp götüren sular, mundar kaldırmaz imiş.

Hâlbuki ne leşler gördüm, ne cendekler taşıdım zaman
zaman.

Akıttılar üzerime mikropları oluk oluk.

Bir sazan bile kalmadı, değil ki alabalık.

Çok mu uzaktasınız?

Kurtarın beni imdat...

Yok mu bir imdat halkası çekin çabucak.

Bir cankurtaran çağırın; bir can değil...

Binlerce can ölecek...

Bir leke sürdüler anlıma, içilmez yazmışlar.

Ben değil, beni kirletenler utanacak.

Beni benden aldılar, neyim kaldı kirli yatağımdan başka.

Akar giderim başımı vura vura taşlara.

Dur demem artık yanan, sönmeyen ataşlara...

Buharlaşsam çıksam göklere, duman duman;
Bulut olsam...

Yağmasam ne yağmur ne de kar.

Taş olsam, dolu olsam, yağsam başlarına ne var.

Bak! şu dumanlı dağlara dayanır başım.

Bu akan ben değilim,

Akan benim GÖZYAŞIM...

Şairin notu: “*Bu feryada duyarsız kalmayalım lütfen!* Mehmet DURMAZ”

Çoruh Nehrinin kollarından biri olan bir dere özelinde doğanın çektiği acıların, ölüm sancılarının ve kederin dökümünü yapan bu şiir, su kaynağını Türkiye’deki dünya ölçeğinde öneme sahip 305 Önemli Doğa Alanından, Yaban Hayatı Geliştirme Sahalarından Kaçkarlar’ın 3.711 metrelik Verçenik Tepesi’nden alan Salaçur Vadisinde, üzerinde beş tane HES projesi bulunan ve birincisiyle ciddi anlamda ekolojik tahribat yaşayan Aksu Çayı için yazılmıştır. Vadi sakinlerinden 1953 Erzurum İspir Aksu köyü doğumlu fırıncı esnafı, ilkokul mezunu şair-ozan Mehmet Durmaz tarafından yakılmış bir ağıttır. Şairin 19 Aralık 2010 tarihinde yazdığını öğrendiğimiz bu şiir, edebî sanatlardan *prosopopoeia*, teşhis (kişileştirme) ve intak (konuşturma) olarak bilinen, doğa şiirlerinde ender rastlanan ama *çitleme ağıtlarının* mucidi John Clare’in *Yuvarlak Meşe Sularının Feryadı* ile *Kılıç Kuyunun İniltilisi* gibi şiirlerinde sık görülen bir özelliğe sahiptir: Emegın ve toprağın ortak bir düşman elinde çektiği çilenin, çitlemenin etkilerinin insana özgü niteliklerin başka varlıklara izafe edilip onlara kişilik kazandırılarak bir doğa parçasının bakış açısından, dilinden anlatılması (Clare, 1987: 43-47). Yine mecaz anlatım yüklü şiir, aslında ölünün kendi ağıdını yakmasına bir örnektir. Doğa bir akarsu örneğinde dile gelerek çitleme nedeniyle kolları kesilmiş, alınına leke sürülmüş, kirlenmiş, zehre çevrilmiş, içilmez olmuş, vicdansız bir celladın ve katilin ellerinde can çekişen ve imdat çığlığı atan, halinden utanan, içi kan ağlayan, karalar bağlamış, başını taşlara vuran, oluk oluk mikroplar akıtılan, kirli yatağından başka bir şeyi kalmayan, hayat verdiği tüm canlıları ölen ve gözyaşı döken (kuruyan=cansuyu) bir varlık şeklinde kendi temsiliyi yapmaktadır. Çitlenmiş bir derenin kurban olarak görüntüsünü, geçmişinin ve bugünün insanların ve diğer varlıkların kendisinin nasıl kullandığının, kendisinden nasıl faydalandığının ayrıntılarını vermektedir. Şiirin anlatıcısı çitleme nedeniyle yaşadığı dramı, çaresizliği, öfkeyi ve pişmanlığı dile

getirirken değişen sosyal ve ekolojik ilişkilerin de dökümünü yapmakta; bir küçük dere, akarsu örneğinde doğanın yaşadığı trajediyi anlatmakta; çitleyicileri ve yerel topluluğu ise "kıymet bilmezler" olarak nitelirmektedir.

Solaklı Deresinin Sonu

(Allah rahmet eylesin)

Yine bir gerdanlığı kurban eyledik HES'e
Hani o neslimize kök salacak Solaklı
Gülün, çalın, oynayın; tokmağı vurup kös'e
Milyon yıllık yaşamın son bulacak Solaklı

Seni de mi aldılar "hırs" denilen yarışa
Değerin pula döndü, boyunsa bir karışa
Demek buymuş ederin; satıldın üç kuruşa
Der miydin "güzelliğim yok olacak" Solaklı

Kendini 'deha' gören ey akıl çalıkları
Nerde kırmızı pullu o alabalıkları
'Bir bu dünya var' sanan Allah'ın alıkları
Ukba'da hepinizden hak alacak Solaklı

İlk senden öğrenirdik yaylanın dokusunu
Küstürdün çiçekleri, vermiyor kokusunu
Şimdi kim söyleyecek dağların türküsünü
O eşsiz rayihayı kim salacak Solaklı

Göllerinde yüzerdik, iki adam boyunda
Ay, her gece inerek yıkanırды suyunda
Kalmamış kıvrımların; hırçın akan huyun da
Kim var ki, gecelere ak çalacak Solaklı

Sesin ninni olurdu kundaktaki bebeye
Artık seyretmek hayal, çıkararak en tepeye
Ey melek! Davacıyım! Bunu kaydet tapeye
Bu dâva kıyamette görülecek Solaklı

Pür-nur akan suların vurmuyor taştan taş
Çamur ve lağımlarla kirlendin baştanbaş
Gel Tahir, buralarda yaşa da; nasıl yaşa
Güzelliğin yâdımda sağ kalacak Solaklı

Bu şiiri, Trabzon Of-Çaykara arasında yer alan, Uzungöl ile meşhur, üzerinde lisans almış 35 HES projesinin bulunduğu 49 km uzunluğundaki Solaklı Vadisi içindeki Fındıkoba (Mavran) köyünden 1957 doğumlu Ahmet Temel Bulut (Tahir Bulut) yazmıştır. Kamu emeklisi, köy muhtarı muhafazakâr bir şairin (Yılmaz, 2016: 33) HES'lerle ekolojik kıyıma uğramış Solaklı Deresi ("Solaklı Özgür Aksın", 2010) için 8 Eylül 2016 tarihinde kaleme aldığı, yer yer tasavvufa kaçan ağıt niteliğindeki bu şiirin ardındaki motivasyonu şairine bırakıyoruz: *"Bu konulara duyarsız kalıyorsunuz biliyorum; Bari bu şiir ve yazıyı okuyun da içinizde bir şeyler kıpırdasın. Deniz kıyısında şirin bir kasaba olan Of'un içinden denize dökülen Solaklı Deresi; Çaykara'dan yukarı çıkarak yüreği gibi çatallaşır. Bir ucu Uzungöl istikametinden Kaçkarların uzantısı Kırklar dağının kuytularına, bir ucu Soğanlı dağının soğuk sularına erişir. Geçtiği yerlere her türlü nimeti, bolluğu, bereketi cömertçe savuran bu dere aynı zamanda binlerce flora türü ve zengin bitki örtüsünün de can suyudur. Sularında nev-i şahsına münhasır alabalıklar,"bıyıklı, mustaka" dediğimiz balık türleri ve sazan çeşitleri barındırır. Vadinin gelmiş geçmiş bütün gençleri yüzmeyi hırçın sularında, kaya koltuklarında oluşan göllerinde öğrenmiştir. Sahile yakın köylerinde oturanlar baharın taşkın sel sularıyla getirdiği odunları toplayıp yakacak ihtiyacını karşılamışlardır yıllar yılı. Zamanın mahcup delikanlıları geceleri 'şeytan aldatması'na uğradıklarında; o zamanın evlerinde şimdiki gibi banyo ortamı olmadığından gusl abdestini bu dereye aldılar yıllar yılı. Yukarıda sadece küçük bir kesitini verdiğim olgular şimdilerde Dİ'li geçmiş zaman oldu, zamanla MİŞ'li geçmiş zaman olacak... Peki bu durumun sorumlusu kim? Elbette ki biz yöre sakinleriyiz; o kadar sakiniz ki kafamıza pisleseler sesimiz çıkmaz! Çıksa bile örgütlenemeyiz; fevri yaparız feveranı! Fırtına deresi Solaklı'dan daha mı çok flora zenginliğine sahip? Hayır, daha güçlü siyasetçileri ve daha örgütlü halkı var, bu yüzdendir ki, o halk 'HES'leri sokmamıştır vadilerine !! Ne olmuş peki, ülke enerjisiz mi kalmıştır? Ülke ekonomisine, enerji zenginliğine fazlaca katkısı olmayan fakat tahribatı çok büyük olan bu eylemin sorumlusu olarak tamamen siyasetçileri görüyorum ayırım yapmadan. Buradan sadece beş-on iş adamı kârlı çıkmıştır, o da sadece bu yalancı dünyada... Sizleri bilemem lakin bu duruma sebep olanlara ben şahsım olarak hakkımı helal etmiyorum ki, yeryüzünde şahsıma zarar vermiş veya hakkım tarafına geçmiş bütün insanlara hakkım helaldir. Saygılarımla... Tahir Bulut"(Bulut, 2016). Şair bu şiirinde yine bir dere-su çitlemesi özelinde doğayı milyon yıllık yaşamı son bulan, değeri pula boyu da*

bir karışa dönen, üç kuruşa satılan, güzelliği yok edilen, pür nur akan suları artık taştan taşla vurmayan, çamur ve lağımrlarla baştanbaşa kirlenen, kıvrımlarını, hırçın huyunu kaybeden, artık gecelere ak çalmayan, yaşam verdiği tüm canlıları ölen, çiçekleri küsen, koku salmayan ve güzelliği sadece hatıralarda kalan bir varlık olarak betimlemektedir. Tüm bunlara sebep olanları, bunu yapanları, çitleyicileri, HES şirketlerini (ve hükümeti) kendini deha gören "akıl çalıkları"; çitlemeyi ve yarattığı toplumsal ve ekolojik yıkımı da hesabı öte dünyaya, ukbaya, kıyamete bırakılan bir hak davası olarak görmektedir.

Barajlarda Yok Oldu

Bitmeden yok oluşu ciğerlerimi yaktı
Emeklerim, işlerim barajlarda yok oldu
Gözlerimin yaşları Çoruh nehrine aktı
En tatlı gülüşlerim barajlarda yok oldu.

Katliama uğradı karga, kuş, börtü, böcek
Zeytinlik, üzüm bağı onlarca bitki, çiçek
Kâbustan beter geldi yaşanan acı gerçek
Hayallerim, düşlerim barajlarda yok oldu.

Ata, dedemin kutsal yeri, yurdu, mezarı
Ev, ahır, ambar, merak tüm saltanatı varı
Yumruk yemiş suratım, çenemin bir kenarı
Ağzımdaki dişlerim barajlarda yok oldu.

Endemik bitkilerle tabiatın örtüsü
Zalim gurbetin kahrı bitmez ömür törpüsü
Tarihi mahzen, kümbet bir de Berta Köprüsü
Virajlı dönüşlerim barajlarda yok oldu.

Vadideki sis, duman esmez rüzgârı yeli
Şavşat, Ardanuç yasta sürgünde Yusufeli
Büküldü nenem, dedem, ana, babamın beli
Bacımla kardeşlerim barajlarda yok oldu.

Bu kadar Artvinliyi kimler gurbete itti
Tüm derelerin suyu HES ' lere kurban gitti
Azaldı umutlarım bütün aşklarım bitti
Sevdiklerim, eşlerim barajlarda yok oldu.

Tekin KILIÇ yazdıkça içim tutuştu yandı
Gelipte görmeyenler her şeyi normal sandı
Hangi kapıyı çalsam suratıma kapandı
Bütün serzenişlerim barajlarda yok oldu

Bu şiir, 1971 Artvin Ardanuç Kutlu (Goraşet) Köyü doğumlu geleneksel davul sanatçısı (Kadıoğlu) Tekin Kılıç'ın Çoruh barajları özelinde Artvin için 24 Temmuz 2012 tarihinde yazdığı ağıttır. *“Artvin yöresinin can damarı olan Çoruh Nehri tüm havzasıyla birlikte büyük bir değişim geçiriyor. Bu, insan eliyle yaratılan büyük bir çevresel değişim. Çoruh 21. yüzyılda 11'i büyük 27 barajla durdurulacak. Bütün bu çaba ve fedakârlık Türkiye'nin enerji açığını kapatma amacına yönelik”* (Çoruh Artık Durgun Akacak, TRT Belgeseli, 2013). Devasa bir yıkım getiren bir sosyoekolojik dönüşümün yarattığı duygulanma anının sonrasında dökülen bir ağıt. Çitlemeler nedeniyle yerel topluluğun kaybettiklerini mikro sosyoekolojik gerçekliklere inerek çok daha ayrıntılı bir biçimde anlatan bu şiirde çigeri yanan, içi tutuşan şair, emeğini, işini, en tatlı gülüşünü, hayallerini, düşünüyü, ağzındaki dışını bile yitirdiğini; katliama uğrayan doğanın karga, kuş, börtü böcek, onlarca bitki çiçek, endemik bitkilerle tabiatın örtüsüyle nasıl yok edildiğini anlatırken “kâbustan beter” çitlemelerle kutsal yerleri, yurdu, mezarı, evi ahırını, mahzeni, tarihi köprüyü; yerinden yurdundan edilme nedeniyle gurbeti, eşini dostunu, kardeşlerini, annesini, babasını ve dedesini, tüm sevdiklerini kaybettiğini vurgulamakta ve tüm bu “yaşanan acı gerçeğin” ve tuttuğu yasın anlatisini vermektedir. Dışarıdaki duyarsızlık, kamuoyuna seslenme ve çaldığı her kapıyı suratına kapayan çitleyicilere (şirket ve hükümet) serzenişlerini dökmektedir.

Ver Deli Çoruh'umu

Seslenirim bu katlin vicdansız sahibine
Al bu uyuz gölünü ver Deli Çoruh'umu
Sen serdin bu meftayı dizimizin dibine
Al bu uyuz gölünü ver Deli Çoruh'umu

Ne bir çiçek bıraktın ne vızlayan bir arı
Ne bağ bıraktın bizde ne zeytini ne narı
Ortasında Veyil var ölüm kuser kenarı
Al bu uyuz gölünü ver Deli Çoruh'umu

Ne yılanın tıstısı ne kuşların sesi var
Ne insanın içinde yaşama hevesi var
Söyle Allah aşkına artı diye nesi var
Al bu uyuz gölünü ver Deli Çoruh'umu

Berta'nın köprüsünü Sirya'nın kümbetini
Yutturdun bir tarihin canlı canlı etini
Çok mu gördün ırmağın coşkun hürriyetini
Al bu uyuz gölünü ver Deli Çoruh'umu

Her birinde bin anı hani yeşil köylerim
Niye uyanmadınız ağalarım beylerim
Giden gitti ardından ben nafile söylerim
Al bu uyuz gölünü ver Deli Çoruh'umu

Mekânsız koydun bizi ağlattın anamızı
Hak mı etmiştik acep buldurdun belamızı
Eksik olsun ışığın kararttı dünyamızı
Al bu uyuz gölünü ver Deli Çoruh'umu

Bu şiir, 1955 Artvin Şavşat Tepeköy (Ahaldaba) köyü doğumlu emekli öğretmen, Kaçkari mahlaslı aktivist şair Yalçın Temiz'in 19 Aralık 2012 tarihinde yazdığı bir şiirdir. Deriner Barajında su tutulmaya başlandığı sıralar yazıldığını öğrendiğimiz bu şiirde şair, Çoruh Nehrine olan gerçek tutkusunu, sevdasını ve nehrin o günlerdeki haline üzüntüsünü anlatmaktadır. Hissettiği hüzünden ve yürek yakan acıdan kaynaklı bir duygulanma anının zirvesinde yazıldığı anlaşılan bu şiirde duygu sağanağı, şairin çağlayan yüreğinin coşkusu lirik bir tarzda öfkesiyle birlikte sel olup akmış, duyguları içten ve çok samimi bir şekilde dile gelmiş görünüyor. Şair bu şiirde öncesinde "deli" namıyla tanınan, özgür ve coşkun akan bir nehrin çitlemeler nedeniyle uyuz, değersiz bir göle (baraj), mevta (ölü) bir nehre dönüştürülmesini, yaşam imkânlarını, zeytin ve nar özelinde toplumun kendini yeniden üretim araçlarının gasp edilmesini; artık duyulmayan arı vızvızı, yılan tıstısı ve kuş sesiyle doğanın yıkımını; yaşama hevesi, kültürel mirası, tarih, hatıralarla geçmişin kaybedilişini haksızlık, bilinçsizlik, tepkisizlik ve çaresizlik olarak yansıyan duygularla dile getirmektedir. Çitlemenin mekânsız koyarak toplumun anasını ağlatması, hak edilmemiş bir belayı, enerji (ışık) uğruna karartılan bir dünyayı betimlemekte ve ölüyü geri istemektedir. Bu şiirin özgün yanı geleneksel ağrıların

ortak teması olan ölüyü isyankâr bir dille geri istemesidir. Diğer *çitleme ağıtlarında* da örtük bir şekilde ima edilen bu durum, bu şiirde daha somut bir şekilde görüldüğü gibi doğa ve toplumun canını alan ilahi bir otoriteden değil, doğayı ve toplumu katleden dünyevi bir otoriteden, devlet ve şirketlerden geri istenmektedir.

“Ali Baba” Destanı

(Ali ve Aysin Büyüknohutçu'ya ağıt)

Finike yaylası, Kızılıcak beli,
Sedir ağlar, ardıc ağlar, çam ağlar.
Ali ile Aysin kana bulandı,
Kovan ağlar, arı ağlar, bal ağlar.

Ulvi idi Ali'mizin amacı,
Yeşil çevre sağlığının ilacı,
Yüreğime saldı derin bir acı,
Dağlar ağlar, yayla ağlar yol ağlar.

Ali ile Aysin hasların hası,
Ulvinin davası sevgi davası,
Doldurur sunardı bade dolusu,
Kadeh ağlar, saki ağlar, dem ağlar.

Dağları deldiler ocak açtılar,
Ali'mi görünce korkup kaçtılar,
Hukukun önünde yenik düştüler,
Rüzgâr ağlar, ırmak ağlar, yel ağlar.

Finike'nin yaylasında dururdu,
Kurdun kuşun hukukunu korurdu,
Koyununu keçisini severdi,
Oğlak ağlar, kuzu ağlar göz ağlar.

Yaktılar ormanı Ali'm sinmedi,
Kızılıcığın yaylasından inmedi,
Hak'tan gayrısına "aman" demedi,
Dere ağlar, tepe ağlar, yol ağlar.

Antalya' da yiğit bir Ali'sin sen,
Fakir fukaranın umudusun sen,
Börtü böcek bekler neredesin sen?

Ceylan ağlar, geyik ağlar dal ağlar.

Torosların hakkı sana helaldir,
Ağacın umudu yeşil bir daldır,
Ali'm tabiatla her an hemhâldır,
Çayır ağlar, çimen ağlar, gül ağlar.

Boz atlı HIZIR yoldaşın olsun,
Hace Bektaş Veli haldaşın olsun,
Seyyid Kazım senin kardeşin olsun,
Gözüm ağlar, gönlüm ağlar, kan ağlar.

Antalya'da uzun yıllar kent, barınma, tüketici ve çevre hakları aktivisti olarak politik faaliyet yürütmüş olan Ali Ulvi ve Aysin Büyüknokutçu çiftinin Alacadağ, Gökçeyaka, Kızılcık ve Adala yayla köylerinde yıkıcı taş ve mermer ocaklarına karşı verdiği yedi yıllık sivil ve yasal çevre hakkı mücadelesi esnasında 9 Mayıs 2017 akşamı Kızılcık Yaylası'ndaki dağ evlerinde bir çevresel cinayete kurban gitmeleri üzerine (Gurden, 2017; The Environmental Justice Atlas, 2017) 1959 Erzincan Tercan Gökçe (Hoyuk) köyü doğumlu Alevi dedesi, Antalya Cemevinin kurucularından, eski öğretmen Musa Kazım Engin'in aynı gece yazdığını öğrendiğimiz ağıt. Kendisi de su ve toprak hakkı mücadelesi aktivisti olan şair Avlan Gölü suları ve Elmalı Tekke köyünde bulunan Abdal Musa Dergâhının bir bölümünü de içine alan bir çitleme girişimine, taş ocağına karşı öldürülen çiftle birlikte yıllarca mücadele etmiştir. Ayrıca sosyoekolojik açıdan siyasi mücadeleler tarihi, devlet-toplum ve doğa ilişkisi, toprak ağalığı, bölgesel ekolojik değişim ve bozulma ile 1960 ve 70'li yıllardaki gençlik ve öğrenci hareketleri bağlamında Türk siyasi tarihinde ilginç bir konumu olan Avlan Gölü için (Buyuk, 1998) ortak mücadele de vermişlerdir. Aslında bu şiir, yukarıda belirttiğimiz gibi endüstriyel kapitalizmin özellikle baraj ve maden projeleriyle yayılma dalgasının yarattığı, çevre, toprak ve insan hakkı aktivistlerine karşı işlenen ve her yıl en az 200 doğa savunucusunun öldürüldüğü küresel çitleme cinayetlerin bir parçası olarak (Global Witness, 2014; 2015 ve 2016) Türkiye'de katledilen çevre aktivistlerine yakılmış ağıttır. Şair bu şiirinde yaşam hakkı ve doğa koruma mücadelesi veren çevre aktivisti çiftin öldürüldüğü bir çevresel cinayeti betimlemekte, katledilmelerine karşı doğanın ve toplumun çaresiz tepkisini dile getirmektedir. Taş ve mermer ocaklarına karşı yürütülen hukuk mücadelesine, cinayetten (beş gün) önce gerçekleşen kurbanların kır

evinin bahçesi yakınlarındaki ormanın yakılmasına değinen; doğayı ve doğadaki her varlığı kişileştirip kendileri için mücadele verirken öldürülen aktivistlerin ardından ağlatarak olay örgüsüne dâhil eden şair, doğa koruma mücadelesinde yiğitlik, fedakârlık, doğaya sadakat ve doğanın sadakati temasını öne çıkarmaktadır.

IV. TOPLUMSAL DOĞALARIN ÖLÜMÜ, YASIN İSYANI VE ÇİTLEME AĞITLARI

Peki bu şiirler sosyal, politik, ekolojik ve ekonomik açıdan ne ima ediyorlar, hangi mesajları, nasıl veriyorlar? Ya da bu şiirlerin yansıttığı sosyoekolojik maddi gerçeklikler nelerdir? Görüldüğü gibi doğayla ilişkinin, sosyoekolojik bilincin, halk şiiri geleneğinin ve direniş kültürünün çok güçlü olduğu yerlerde ortaya çıkan, ekolojik ya da en azından çevresel duyarlılığı olan kişilerin yazdığı bu şiirlerdeki hâkim anlatı çitleme dolayımında ekolojik bir çatışma, her şiir aslında yıkıcı bir sosyoekolojik çitlemenin, toplumun doğadan ve doğanın toplumdan koparılışının hikâyesini anlatmaktadır. Çitlemeyi, geçmiş, bugün, gelecek, maddi ve manevi tüm yaşamı kuşatan bir süreç olarak işlemekte, örneğin suyun çitlenmesinin (HES) sadece suyla ya da dereyle sınırlı kalmadığını tüm toplumsal ve doğal yaşamın çitlenmesi anlamına geldiğini söylemektedir. Sosyoekolojik yıkımın özellikle çevresel çatışmanın iki tarafı arasındaki çevresel ve ekolojik adaletsizliği ifşa etmektedir: dönüşümün sefasını süren, nimetlerini toplayan şirket (ve hükümet) ile cefasını çeken, külfetine katlanan yerel topluluk ve doğa. Birinci ve ikinci bölümlerde gösterildiği gibi bu şiirleri, öncelikle sermayenin ve sermayeye özgü toplumsal ilişkilerin yayılması üretmektedir. Çitlemeler yoluyla doğaya ve topluma yönelik bu yayılma, şiirde görüldüğü gibi, sıklıkla kapitalist olmayan ya da zayıf kapitalist ilişkilerin, piyasa dışı yaşam tarzlarının ve yerel topluluğun kendini yeniden üretme olanaklarının ekonomi dışı yöntemlerle, yasa kılıfı, şiddet ve devlet zoruyla ellerinden alınmasını ve yok edilmesini içermektedir. Bu tür ağıtlar, genellikle, tam da çitleme projesi somutlaşıp yerel halkın protestosu zirvesine ulaşmış başarısızlığa ve endüstriyel müdahaleyle doğa da yıkıma uğradığında ortaya çıkmaktadır. Çitlemelerin bir yandan yerel halkın günlük toplumsal yaşamını, üretim ve tüketim ilişkilerini ve imkânlarını yok ederken diğer yandan da doğasını katlederek yıkıcı sonuçlara neden olduğu ve ağıtlara yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu andan önceki şiir tarzı daha ziyade çitlemeyi önlemeye, projeyi durdurmaya, protestonun sesini duyurmaya yönelik protest ya da aktivist bir tarz. Çevresel direnişin ezilmesi kendini çevreci-ekolojik ağıt ya da beddua şeklinde farklı bir tarz şiirle açığa vurmaktadır.

Gündelik yaşamda insan-doğa ilişkilerini dönüştüren ekolojik kayıplara verilen duygusal tepkileri işleyen bu şiirler, Türk halk ağıtlarının tüm özelliklerini taşımaktadır (Kemal, 2004: 21-52; Gürsel, 2008: 143-45). Bu ağıtlar çoğu zaman acılı bir haykırış, burada acıklı bir olay, doğanın ölümü karşısında kelimenin tam anlamıyla bir tür yasin isyanı, umutsuz bir feryad olduğunu teyid etmektedir. Bu şiirin en bariz özelliği ağıt türünün temel özelliği olan insanmerkezciliği aşması, sadece insanla sınırlı kalmaması ve insandışı doğaya da yönelik olmasıdır. Kaybedilen şeyin, doğanın ölümünü, doğaya ve insana karşı işlenen sosyoekolojik birer cinayeti, katliamı anlatmaktadır. Sadece acının ifade edilmesiyle kalmamakta, bir yandan katliamın sorumlularına hesap sorar, saldırırken diğer yandan da ölen/öldürülen doğayı (parçasını) yüceltmekte, güzelliği ve meziyetlerini övmekte, hayatının en güzel canlı anlarını yâd etmektedir. Şiirlerde ölümüne tanıklık edilen doğanın acılı bir anında doğaçtan dökülüyor gibi trajik, ağır bir havası var. Yüksek sesli ve keskin dilli radikal bir estetik içermekte; müsebbib iktidara konuşmaya, eleştirmeye, sessize ses vermeye ve apaçık sosyopolitik bir gerçekliği haykırmaya ve faillerin yüzüne vurmaya çabalamaktadır. Türün en sahici özelliği olan lirizmin yoğunluğu görülmektedir. Bu şiirler Anadolu ağıtlarının bir başka özelliğini de yansıtmaktadır: Kuralları çiğnemek. Kadere ve otoriteye boyun eğmeyi salık veren yerleşik kurallara aykırılık taşımakta, insanlar kendilerinin ve doğalarının başına gelen "bela"dan duydukları acıyla adaletsiz buldukları iradeye başkaldırmakta ve bu isyan, eleştiri, serzeniş, sövgü ya da alaycı ifadelerle açığa vurulmaktadır. Ancak geleneksel ağıtların aksine *çitleme ağıtlarında* sosyoekolojik yıkım ve adaletsizliğin sorumluluğu doğa ve toplumun canını alan ilahi bir otoriteye, tanrıya ya da feleğe değil, doğa ve toplumu katleden dünyevi, seküler bir otoriteye, şirketlere ve devlete yöneltilmektedir. Bu, şiirlerin bazılarında açıkça haykırılır, bazılarında da örtük bir şekilde ima edilirken dünyevi otoriteye yönelmesi anlamında toplumsal doğaların canına kasteden failler için gizil bir beddua içeriği de sezilmektedir.

Şiirlerin her biri bir çitleme vakasını işlerken, çitlemelerin doğa ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerinin, yerel halkın günlük yaşamı, üretim ve tüketim ilişkileri ve tüm bunların içinde gerçekleştiği toplumsal doğada sebep olduğu trajik sonuçların oldukça ayrıntılı anlatısını vermektedir. *Çitleme ağıtları*, çitlemelerin getirdiği sosyoekolojik riskler, kaygılar ve yıkımlara yönelik tutarlı bir tepkiyi temsil etmektedir. Bu ağıtlar insanların (emeğin) ve

toprağın (doğanın) ortak bir düşman elinde maruz kaldığı çilenin dökümünü yapmaktadır. Şair doğal türlerin yaşam ritimlerini ihlal eden ve belli bir bölgenin ekolojik dengesini ve birliğini yok eden hâkim üretim tarzının ekosid (ekolojik kıyım) ve urbisid (kentsel kıyım) şeklindeki trajik sonuçlarına karşı itiraz ve intizar ederken çitlenmiş doğayı ve mekânı can çekişen bir balık, vızıldamayan arı, tıslamayan yılan, yersiz-yurtsuz hayvanlar, devrilmiş ağaçlar, yıkılmış ormanlar, parçalanmış topraklar, kanala ve baraja alınmış nehirler, boğulmuş ya da “tarumar” edilmiş yerleşimler imgesi üzerinden betimlemektedir. Şair hem belli bir yerin ve hem de halkının nasıl yıkıma uğratıldığını, çevresel çöküşten önceki ve sonraki yaşamı, çitlemelerin sebep olduğu yıkımı belgelemektedir. Çitlemeden önceki ütöpik, cennetvari dünya ile sonraki distöpik, cehennemvari bir dünyayı kıyaslamakta; çitlemelerin felaket kabilinden ve dramatik etkilerini, çitlemelerden önceki özgürlük cennetini tasvir etmekte, geçmişe, kayıp bir kırsal cennete nostaljik bir özlemi dile getirmektedir. Doğaya erişimin trajik kaybını, toplumsal mekânların, manzaraların, nesnelere, soyut ve somut değerlerin, gelenek ve göreneklerin, kolektif ve bireysel hafızanın ve ortak kimlik duygusunun telafisi imkânsız bir biçimde nasıl yok edildiğini betimlemektedir.

Toplumsal doğaların başına gelen acıklı birer olayı, musibeti anlatan bu şiirlerde şair, sadece topluma değil, doğal dünyaya yönelik sömürgeci bir tavır da kınamaktadır. Bu ağıtlarda katledilen, ezilip çeken doğa imgeleri ve insanların çektiği çilelerin dökümü yapılmaktadır. Bu ağıtlar yine bir ölümün ardından yakılırken, ağıt yakılan ölüm bir kişinin ya da bireysel varlığın ölümü değil, toplumun, doğanın ve doğa ile ilişki biçiminin ölümü. Doğanın ve toplumun ortak acıları, doğanın ölürken, can çekişirken bile insanla iç içeliği öne çıkarılmaktadır. Gözlerinin önünde can çekişen doğanın ölümü, ölürken çektiği sancılar, acılar, ölüye övgü, kurbanı yüceltme, yaşadığı ve yaşandığı eski görkemli güzel günleri yâd etme, doğanın ve toplumun başına daha beter bir kötülüğün gelmediği ve gelmeyeceği, öldüreni, katili yerme ve suçlama, düşmanların utancı, geride kalanlara ilişkin endişeler açığa vurulmaktadır. Yürek dağılayan dayanılmaz bir acının, doğanın ölürken, can verirkenki betimlemeleri, sahihsizliği, çaresizliği ve yalnızlığının dökümü verilmektedir. Öldürülen doğanın, mekânın ve insanının geride bıraktığı boşluk, birlikte yaşanan günlerin hatıraları, dostluk, iyilik, cesaret, düşmanlık ve merhamet duyguları öne çıkarılmakta ve bir

tür dert yanma, acıyı ortaklaştırma çağrısını, geniş kamuoyu vicdanına atılan bir çığlığı ifade etmektedir.

Her şiirde tamamen otoriter bir devlet-sermaye-toplum-doğa ilişkisinin dökümü yapılmakta, yasa ve zor yoluyla toplum doğa ilişkilerinin dönüşümünde zayıf ve güçlü toplumsal aktörler arasındaki asimetrik iktidar ilişkileri serimlenmektedir. Yoğun yapısal ve maddi eşitsizlikleri, sosyoekonomik adaletsizlikleri, mağduriyetleri, devletin ve sermayenin sistemik baskısını dile getirme işlevi görmektedir. Her şiirde çitlemelere karşı örtük ya da açık bir öfke, intizar ve direniş var. Bu ağıtlarda belirgin bir yerel vurgu ve çitleme ile ekonomik yoksunluk arasında keskin bir bağlantı olduğu görülmektedir. Şiirlerin hepsi bölgesel ya da yerel kırsal ve kentsel sosyoekolojik dönüşüm sürecinde ekolojik krize ve özellikle çevresel ve ekolojik adaletsizlik olgusuna odaklanmaktadır. Kapitalizmin gelişme dinamiği, yaratıcı yıkım dayatan bir kalkınma anlayışının baskınlığı, çevresel demokrasinin yokluğu, demokratik politik süreçlerden dışlanma ve devlet şirket ikilisinin sosyoekolojik tahakkümü ve duyarsızlığı protesto edilmekte ve açık bir çevresel ve örtük bir ekolojik demokrasi talebinde bulunmaktadır. Yok olan bir geçmiş ve doğa ile ilişki biçimini öne çıkarmakta, kaybedilen, baraj suyunda boğulan, kentsel dönüşümle silinen geçmiş, topluluk-memleket ve tüm biyoçeşitliliğiyle vadisine kastedilen, deresinin canı alınan, devlet ve şirket elinde can çekişen doğaya yakılmaktadır bu ağıtlar. Şair etrafındaki doğanın başına gelenlerin sorumlularının, çitleyen sınıfın ahlaki çarpıklığını ifşa etmekte; şirket iktidarının ve devletin gaddarlığını vurgulamakta; doğanın ve toplumun katlinin faillerini, açgözlü, kâr hırsı peşindeki çitleyicileri, sermayeyi ve yolsuz politikacılar ile çevre, kalkınma ve güvenlik bürokrasisini suçlamaktadır.

Ağıtlarının çoğunun için bir değerinin bulunduğu ve şairin yeteneklerini ve kırsal emek yaşamının, sınıfının koşullarını ve hâkim sınıf ve devletle olan ilişkilerine yönelik kaygılarının derinliğini yansıttığı görülmektedir. Şair yaşadığı, dilini konuştuğu, ekmeğini yediği özellikle çocukluk hatıralarını ona veren bir doğanın, memleketin ve yerel topluluğun derdini, başına gelen bir belayı dile getirmektedir. Şair toplumun ve doğanın maruz kaldığı çitlemelerin en kötü etkileri hakkında yazmaktadır: doğal yıkım, toplumsal parçalanma, yabancılaşma, yerinden edilme, geçmişinden koparılma, yoksulluk, adaletsizlik, tahakküm ve sömürü. Örtük bir sınıfsal tepkiyi dışa vuran bu şiirler, şairin çitlemelere karşı direniş tavrını ve mülksüzleştirilenlerin feryadını ve isyanını temsil etmekte ve şairin

yerel algılarını, kaygılarını ve duygularını sunmaktadır. Şairin toplumsal deneyimini ve kurbanın özgün sesini, duyulmak için mücadele veren yoksulun öfkesini resmetmekte, mağdur edilen yerel halkın haklarının ve ihtiyaçlarının savunulmasında onların seslerini yükseltmektedir. Mülksüzleştirerek yerinden edilme, yaşamın temeli toprak ve su gibi müştereklerden koparılma yoluyla, kültürünün kök saldığı mekândan kovulduğunu, sürüldüğünü düşünen ve hisseden kırsal emekçi yoksulun savunusu okunmakta, kayıp, öfke, ihanet ve çaresizlik duyguları bu ağıtların kalbinde yatmaktadır. Toplumun ve doğanın kayıplarının aciliyeti ve gerçekliği mesajını veren ağıtların tarihsel ve edebî öneminin belli bir kayıp bilincini ne kadar canlı ifade ettiğine bağlı olduğu görülmektedir. Şair toplumsal sebepleri, nesnelere ve öznelere açısından açıkça tanımlanmış protest şiiriyle belli bir topluluk adına protest tavrını ortaya koymakta, sadece kişisel değil, kolektif mağduriyetlerin, kamusal bir yasın dökümünü yapmaktadır. Ama bu şiirler tamamen politik, dolayısıyla ideolojik ve sınıfsal bir olguyla, çitlemeyle ilgili olsa da hem açığa vurduğu sosyoekolojik dönüşümü hem de dile getirdiği politik beyanı ideolojik görmemektedir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi *çitleme ağıtları* tarihsel süreklilik arz eden kent ve kır temelli müştereklerin devlet ve özel şirketler tarafından çitlenerek, gasp edilerek yok edilmesine, toplumsal doğaların ölümüne karşı yakılan, öfke ve tesellisi olmayan bir kayıp hissini birleştirdiği ekolojik elemin dökümünü yapan yeni bir ağıt tarzını oluşturmaktadır. İnsani ve çevresel felaketlerin anlatısını veren *çitleme ağıtları*, öncülleri olmakla birlikte esasen 2000'ler Türkiye'sinde yeni kapitalist gelişmelere bağlı olarak modernleşme, kalkınma ve sermaye birikimi retoriği altında yaşanan sosyal ve ekolojik yıkımların beraberinde getirdiği sosyoekolojik deneyimler ve kaygılarla birlikte girmiştir. Bu ağıtları, dünyanın ve Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu toplumsal ve ekonomik sistemdeki dönüşüm, doğanın, toplumun ve mekânın piyasa öncelikleri, birikim rejiminin ihtiyaçları doğrultusunda toplumsal doğanın güç ilişkileri üzerinden dönüştürülmesi, yeniden düzenlenmesi üretmektedir. Ekonomik sistemin kendi devamı için dayattığı neoliberal ekonomik büyüme, özelleştirme, doğayı sermaye birikim sürecine dâhil etme ve yayılma stratejilerinin, 1970'lerde başlayan küreselleşmenin yarattığı yeni çitleme dalgasının bir sonucudur. Kapitalizmin ürettiği toplumsal ve ekolojik krizin beraberinde getirdiği çitlemeler, ekolojik yıkımlar, mülksüzleşme, yoksullaşma riski yaratıyor bu şiirleri. Kapitalizmin tarihsel

coğrafyasındaki yayılma ve nüfuz, coğrafi olarak her yere erişme ve derinleşme, toplumsal olarak her şeyi içermesinin bir ürünüdür. Çitleme, küresel sermaye gelişiminin sadece belli yerlerde değil her yerde ayrılmaz bir parçası olduğundan incelediğimiz *çitleme ağıtları* modern endüstriyel kapitalizmin Anadolu kırını ve kentini yağmalamasına karşı çıkan bir proleter edebiyatın, emekçi sınıf şiirinin bir parçasıdır. Kapitalizmin yarattığı toplumsal ve ekolojik yıkıma ve krize duygusal ve edebi bir tepki biçimi. Hem toplum hemde doğa için acıklı bir olayı, süreci dile getiren şairler yerel topluluğun devamlılığının sağlanmasında toprağın, suyun ve yaşam alanının öneminin farkında olan kişiler. Her şiirde ayrıca şairin kişiliği ile doğa arasında kurduğu güçlü bir bağ seziliyor.

Anadolu yas tutma geleneğinin bir ürünü, soyut kültür mirası, kendileri de birer müşterek olan bu şiirler dominant kalkınmacı anlatıya muhalif bir karşı ekolojik anlatı üretmekte ve Türkiye'deki ekoloji ve halk çevreciliği hareketlerinin özellikle su, toprak ve barınma hakkı mücadelelerinin muhalif söylemini dile getirmektedir. Ağırlıklı olarak özelde suyun, toprağın ve kentin genelde ise sadece insanların kullanımıyla sınırlı olmayan, tüm yaşamı yeniden üreten doğanın ayrılmaz bir parçası olduğu yaşam alanlarının çitlemelere karşı şiirle savunulduğuna tanık oluyoruz. Şiirlerin belli bir politik mesajı iletmede, toplumsal, ekolojik ve ekonomik sorunlara ilişkin görüşünü açıklama ve yaymanın yanı sıra toplumsal bir harekete destek sağlama hatta ana akım çevre ve kalkınma söyleminin toplumsal eleştirisini yapmada, politika değişikliği getiremese bile toplumsal algıları değiştirmede işlevsel olduğu görünmektedir. Şiirlerdeki ana tema ve tavır çitleme karşıtlığı, ancak bu şiirlerde şairin ve yerel toplumun ağırlıklı olarak NIMBY (*Burada olmasın ya da Burada olmamalıydı*) tavrı sergilediği okunuyor. Çitlemelerin yerel yaşam alanlarıyla sınırlı görülmesi ve tepkinin de yerel yaşam alanı savunmasıyla sınırlı kalmasından dolayı toplumun ve doğanın dönüşümünü ekolojik sömürü üzerinden okuyan NIABY (*Hiçbir yerde olmasın*) tavrı öne çıkmıyor. Bir doğa yazını metni olarak bu şiirler hem yok edilen doğal güzelliğin bir kutsaması hem de okuyucuyu politik eyleme sevk eden bir yakınma, uyarı ve eleştiri aracı işlevine sokuluyor. Öfkenin ve acının açıkça ifade edilmesine bir vesile kılınıyor. Her şiirdeki anlatının ana teması bir yakınma, şirkete, devlete karşı bir öfkeli söylenme gibi. Asıl etkileri ise kültürel: İnsan ile doğa arasındaki ahengin korunması ve sürdürülmesi konusunda duyarlılığı arttırıyor.

Bu şiirlerin en önemli özelliği müşterek olanı savunmaya odaklı çitleme karşıtlığı, köy, kır ve kent müştereklerinin savunusunu yapması ve ardından ağıt biçimini almasıdır. Kapitalist koşullarda sermaye, devlet ve yerel topluluk arasındaki asimetrik güç ilişkileri üzerinden gerçekleşen endüstriyel yayılma sürecinde, ekonomik gücün toplumsal gücün direncini kırması, hemen hemen her yerel mücadelenin bir şekilde başarısız kalması nedeniyle, yerel çevre ve ekoloji mücadelelerinde üretilen tüm şiirlerin acıklı bir olayı, bir trajediyi, kaybedilen doğayı, toplumu, kültürü ve kimliği yansıtan, yıkıcı endüstriyel projelerin kurbanı olan yerel ekosistem yıkımlarına, bozulan toprağa, kirletilen suya, tahrip edilen flora ve faunaya; kaybedilen memleket, parçalanan yerel topluluğa, silinen tarihsel miras, toplumsal hafıza ve kimliğe birer çitleme ağıdına dönüştüğü görülüyor. Bundan sonra yapılması gereken “*Vah garip memleketim, sahibin yokmuş ki talan edildin!*” diye yakınan, ağıtların asıl sahibi Anadolu kadınının sesinin, çitlemeler için yaktığı ağıtların ve tuttuğu ekolojik yasin saha araştırmalarıyla ortaya çıkarılmasıdır.

REFERANSLAR

- ADAMAN, Fikret, Bengi Akbulut ve Umut Kocagöz (2017) *Herkesin Herkes İçin*, Metis Yayınları, İstanbul.
- AGRAWAL, Arun (2005) *Environmentality: Technologies of Government and the Making of Subjects*, Duke University Press, Durham.
- AKDEMİR, Özer (2011) *Anadolu'nun 'Altın'daki Tehlike-Kışladağ'a Ağıt*, Evrensel Basım ve Yayımları, İstanbul.
- AKÜN, Ömer Faruk (1953) *Anadolu Halk Şiirinde Tabiat Motifleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- AKBULUT, Bengi (2017) “Türkiye’de Sosyo-ekolojik Donüşüm: Kır” <https://tr.boell.org/tr/2017/04/03/turkiyede-sosyo-ekolojik-donusum-kir> (Yayın tarihi: 3 Nisan 2017) (Erişim tarihi: 28.10.2017)
- AKSU, Cemil ve Ramazan Korkut (2017) *Ekoloji Almanacağı 2005-2016*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- AKSU, Cemil, Sinan Erensü ve Erdem Evren (2016) *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ALİ, Sabahattin ([1935], 2018) *Değirmen*, 32. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ARSEL, Murat, Akbulut Bengi ve Adaman Fikret (2015). “Environmentalism of the Malcontent: Anatomy of an Anti-

-
- coal Power Plant Struggle in Turkey”, *The Journal of Peasant Studies*, 42 (2), s. 371-395.
- ASTLEY, Neil (der) (2007) *Earth Shattering: Ecopoems*, Bloodaxe Books, Tarsset, Northumberland.
- BALTAR, Fabiola ve Ignasi Brunet (2012) “Social Research 2.0: Virtual Snowball Sampling Method Using Facebook” *Internet Research*, 22(1), s. 57-74.
- BARRELL, John (1972) *The Idea of Landscape and the Sense of Place 1730–1840: An Approach to the Poetry of John Clare*, Cambridge University Press, London.
- BASSEY, Nnimmo (2011) *I Will Not Dance to Your Beat*, Kraft Books, Ibadan.
- _____(2002) *We Thought It Was Oil but It Was Blood*, Kraft Books, Ibadan.
- BATE, Jonathan (1991) *Romantic Ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition*, Routledge, London.
- _____(2000) *The Song of the Earth*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- BEDER, Sharon (2002) *Global Spin: The Corporate Assault On Environmentalism*, Green Books, Totnes.
- BECK, Misty Ann (2002) *Enclosure and English Pastoral, 1770–1830*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Washington University, St. Louis.
- BLAIR, Kirstie ve Mina Gorji (2013) *Class and the Canon: Constructing Labouring- Class Poetry and Poetics, 1750–1900*, Palgrave Macmillan, New York.
- BORATAV, Pertev Naili (1984) *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1992) *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili ve Halil Vedat Fıratlı (2000) *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BRESNIHAN, Patrick (2013) “John Clare and the Manifold Commons” *Environmental Humanities*, 3, s. 71-91.
- BROOKS, Andrew (2017) *The End of Development: A Global History of Poverty and Prosperity*, Zed Books, London.
- BROOKS, Paul (1980) *Speaking for Nature: How Literary Naturalists from Henry Thoreau to Rachel Carson Have Shaped America*, Sierra Club Books, San Francisco.
- BRYANT, Raymond L. (der.) (2015) *The International Handbook of Political Ecology*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
-

-
- BRYSON, J. Scott (2002) *Ecopoetry: A Critical Introduction*, University of Utah Press, Salt Lake City.
- _____(2005) *The West Side of any Mountain: Place, Space, and Ecopoetry*, Iowa City: University of Iowa Press.
- BUELL, Lawrence (2005) *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*, Blackwell Publishing, Malden.
- _____(2001) *Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond*, Belknap Press, London.
- _____(1996) *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- BUELL, Lawrence, Ursula K. Heise ve Karen Thornber (2011) "Literature and Environment," *The Annual Review of Environment and Resources*, 36, s. 417-40.
- BULUT, Tahir (2016) "Solaklı Deresinin Sonu" http://www.ofhayrat.com/article_print.php?article_id=1171 (Yayınlanma tarihi: 08 Eylül 2016) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- BURNSIDE, John ve Maurice Riordan, (der) (2004) *Wild Reckoning: An Anthology Provoked by Rachel Carson's "Silent Spring"*, Calouste Gulbenkian Foundation, London.
- BUYUK, Ziya (1998) "Avlan Gölü'nün Hazin Öyküsü" http://www.milliyet.com.tr/ekler/gazete_pazar/981101/haber/hab18.html (Yayınlanma tarihi: 1 Kasım 1998) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- CAMINERO-SANTANGELO, Byron (2014) *Different Shades of Green: African Literature, Environmental Justice and Political Ecology*, University of Virginia Press, Charlottesville, VA.
- CASTELLANO, Katey (2013) *The Ecology of British Romantic Conservatism 1790-1837*, Palgrave Macmillan, New York.
- CASTREE, Noel ve Bruce Braun, (der.) (2001) *Social Nature: Theory, Practice and Politics*. Blackwell: London.
- _____(2008) "Neoliberalising Nature: The Logics of Deregulation and Reregulation" *Environment and Planning A*, 40 (1), s.131-152.
- CASTREE, Noel, Rob Kitchin ve Alisdair Rogers (2013) *A Dictionary of Human Geography*, Oxford University Press, Oxford.
-

-
- CLARE, Johanne (1987), *John Clare and the Bounds of Circumstance*, McGill-Queen's University Press, Kingston and Montreal.
- CLARE, John (1820) *Poems Descriptive of Rural Life and Scenery*, John Taylor and James Hessey, London.
- _____[1835], (1982) *The Rural Muse*, Mid Northumberland Arts Group, London.
- _____(1964) *The Shepherd's Calendar*, (der.) Eric Robinson ve Geoffrey Summerfield, Oxford University Press, London.
- CLARK, Timothy, (2011) *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*, Cambridge University Press, Cambridge.
- COMFORT, Susan (2002) "Struggle in Ogoniland: Ken Saro-Wiwa and the Cultural Politics of Environmental Justice." *The Environmental Justice Reader: Politics, Poetics and Pedagogy*, (der.) Joni Adamson, Mei Mei Evans ve Rachel Stein. University of Arizona Press, Tucson, AZ.
- CUNSOLO, Ashlee ve Neville R. Ellis (2018) "Ecological grief as a mental health response to climate change-related loss" *Nature Climate Change*, 8 (4), s.275-281.
- CUNSOLO, Ashlee ve Karen E. Landman (der.) (2017) *Mourning Nature: Hope at the Heart of Ecological Loss and Grief*, McGill, Queen's University Press, Montreal.
- ÇOBAN, Aykut, Fevzi Özlüer, Sinan Erensü ve Beyza Üstün (2015) "Türkiye'de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa" (der.) Aykut Çoban, *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004) "Kültürlerin Diyalogu veya Diyalogsuzluğu Bağlamında Halkbilimi Çalışmalarının Yeri ve Önemi" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, s. 149-164.
- "Çoruh Artık Durgun Akacak, TRT Belgeseli (2013) <https://www.youtube.com/watch?v=YFs8fBKPmE8> (Yayınlanma tarihi: 13 Temmuz 2013) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- DUNDES, Alan (1998) "Doku, Metin ve Konteks (Çev. Metin Ekici), *Milli Folklor*, sayı: 38. ss. 106-119.
- EGYA, Sule Emmanuel (2016) "Nature and Environmentalism of the Poor: Ecopoetry From the Niger Delta Region of Nigeria" *Journal of African Cultural Studies*, 28: 1, s. 1-12.
-

-
- _____(2013) "Eco-human Engagement in Recent Nigerian Poetry in English" *Journal of Postcolonial Writing*, 49(1), s. 60-70.
- EKİCİ, Metin (1998) "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkinin Önemi" *Milli Folklor*, sayı: 39, s.25-34.
- ELÇİN, Şükrü (1993) *Türk Edebiyatında Tabiat*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- _____(1990) *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- ENGELHARDT, James (2007) "The Language Habitat: An Ecopoetry Manifesto" *Octopus Magazine*, 9:1.
- ERENSÜ, Sinan, Arif Cem Gündoğan, Fevzi Özlüer ve Ethemcan Turhan (2016) *İsyanın ve Umudun Dip Dalgası*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- ERGİN, Meliz ve Özen Nergis Dolceroccae (2016) "Edebiyata Ekoeleştirel Yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya" *SEFAD*, 36, s. 297-314.
- ESEN, Ahmet Şükrü (1997) *Anadolu Ağıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- FELSTINER, John (2009) *Can Poetry Save the Earth: A Field Guide to Nature Poems*, New Heaven: Yale University Press.
- GARRARD, Greg (2016) *Ekoeleştiri - Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar* (Çev., Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul.
- GEDICKS, Al (2001) *Resource Rebels: Native Challenges to Mining and Oil Corporations*, South End Press, Cambridge.
- Global Witness (2016) "On Dangerous Ground" https://www.globalwitness.org/documents/18482/On_Dangerous_Ground.pdf (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- _____(2015) "How many More? 2014's Deadly Environment: The Killing and Intimidation Of Environment and Land Activists" https://www.globalwitness.org/documents/17882/how_many_more_pages.pdf (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- _____(2014) "Deadly Environment: The Dramatic Rise in Killings of Environmental and Land Defenders" 1.1.2002-31.12.2013 <https://www.globalwitness.org/documents/12993/deadly%20environment.pdf> (Erişim tarihi: 08.11.2017).
-

-
- GLOTFELTY, Cheryll ve Harold Fromm (1996) *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, University of Georgia Press, Georgia.
- GOODRIDGE, John (2013) *John Clare and Community*, Cambridge University Press, Cambridge.
- _____(1994) *The Independent Spirit: John Clare and the Self-taught Tradition*, John Clare Society, London.
- GRANDIA, Lisa (2012) *Enclosed: Conservation, Cattle, and Commerce among the Q'eqchi' Maya Lowlanders*. University of Washington Press, Seattle.
- GURDEN, Burag (2017)"Executed' at home: the price one environmentalist couple paid to protect forests"
http://www.theecologist.org/News/news_analysis/2989105/executed-at-home-the-price-one-environmentalist-couple-paid-to-protect-forests.html (Yayınlanma tarihi: 7 Temmuz 2017) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- GUSTAV, Klaus, H., Valentine Cunningham ve John Rignall (2012) *Ecology and the Literature of the British Left*, Ashgate Publishing, Surrey.
- GÜRSEL, Nedim (2008) *Yaşar Kemal: Bir Geçiş Dönemi Romancısı*, Everest, İstanbul.
- HALMAN, Talât Sait (2011) *A Millennium of Turkish Literature: a Concise History*, University Press, Syracuse, New York.
- HAMSİCİ, Mahmut (2012) *Dereler ve İsyancılar*, Notabene, Ankara.
- HARVEY, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.
- HELLER, Henry (2011) *The Birth of Capitalism: A Twenty-First-Century Perspective*, Pluto Press, London.
- HILTNER, Ken (2015) *Ecocriticism: The Essential Reader*, Routledge, London.
- HILDYARD, Nicholas, Larry Lohmann, Sarah Sexton ve Simon Fairlie (1995) "Reclaiming the Commons"
<http://www.thecornerhouse.org.uk/resource/reclaiming-commons> (İlk yayınlanma tarihi: 31 Mayıs 1995) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- HUGGAN, Graham ve Helen Tiffin, (2010) *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment*, Routledge, Abingdon.
- KEEGAN, Bridget,(2008) *British Labouring-Class Nature Poetry, 1730-1837*, Palgrave Macmillan, Houndmills.
-

-
- KEEGAN, Bridget ve James C. McKusick (2001) *Literature and Nature: Four Centuries of Nature Writing*, Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
- KEMAL, Yaşar ([1943]2004) *Ağıtlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KLARE, Michael T. (2012) *The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last Resources*, Picador.
- LINEBAUGH, Peter (2014) *Stop, Thief! The Commons, Enclosures, and Resistance*, PM Press, Oakland.
- _____(2008) *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for all*, University of California Press, California.
- LINEBAUGH, Peter ve Marcus Rediker (2000) *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*, Verso, London.
- MANSFIELD, Becky (2008) *Privatization: Property and the Remaking of Nature-Society Relations*, Blackwell Publishing, Malden, MA.
- MARTINEZ-ALIER, Joan (2002) *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts.
- MATTEİ, Ugo ve Laura Nader (2008) *Plunder: When the Rule of Law is Illegal*, Blackwell Publishing, Oxford, Malden, Mass.
- MCCAFFREY, Thomas J. (2016) *Radical by Nature: The Green Assault on Liberty, Property, and Prosperity*, Stairway Press, Las Vegas.
- MCCARTHY, James, Tom Perreault ve Gavin Bridge (2015) "Editors' Conclusion" *The Routledge Handbook of Political Ecology*, Routledge, Abingdon.
- MCKUSICK, James C. (2010) *Green Writing: Romanticism and Ecology*, Palgrave Macmillan, New York.
- _____(1992) "A language that is ever green': The Ecological Vision of John Clare" *University of Toronto Quarterly*, 61(2), s. 226-249.
- NEUMANN, Roderick P. (2014) *Making Political Ecology*, Routledge, New York.
- "Nevşehir Kalesi Altında Kentsel Dönüşüm ve Yıkılan Hayatlar" (2017) <https://www.youtube.com/watch?v=VNlgQDhYtAI> (Yayınlanma tarihi: 27 Nisan 2017) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- NIXON, Rob (2011) *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
-

-
- OGBOWEI, G. 'Ebinyo (2009) *Song of a Dying River*, Kraftgriots, Ibadan.
- OJAIDE, Tanure (2007) *The Tale of the Harmattan*, Kwale Books, Cape Town.
- _____(1997) *Delta Blues and Home Songs*, Kraftgriots, Ibadan.
- OKUYADE, Ogaga (2013) *Eco-critical Literature: Regreening African Landscapes*, African Heritage Press, New York.
- OLIVER-SMITH, Anthony (2010) *Defying Displacement: Grassroots Resistance and the Critique of Development*, University of Texas Press, Austin.
- OPPERMANN, Serpil (2012) *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- ÖZBEK, Nadir, (2015) *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul,
- PALMER, Joy A. (2001) *Fifty Key Thinkers on the Environment*, Routledge, London.
- PEET, Richard, Paul Robbins ve Michael Watts (2011) *Global Political Ecology*, Routledge, London.
- PERREAULT, Tom, Gavin Bridge ve James McCarthy (2015) *The Routledge Handbook of Political Ecology*, Routledge, Abingdon.
- PONTING, Clive (1991) *A Green History of the World: The Environment and the Collapse of Great Civilizations*, St. Martin's Press: New York.
- ROBBINS, Paul (2012) *Political Ecology: A Critical Introduction*, Blackwell Publishing, Malden.
- SCHLOSBERG, David (2007) *Defining Environmental Justice*, Oxford University Press, Clarendon.
- KEUCHEYAN, Razmig (2016) *Nature is a Battlefield: Towards a Political Ecology*, Polity Press, Cambridge.
- "Solaklı Özgür Aksın" (2010) <http://www.dailymotion.com/video/xci77i> (Yayınlanma tarihi: 8 Mart 2010) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- ŞENGÜL, Mihriban (2013) "Türkiye'nin Su Politikası ve Köylülerin Öfkesi" *Su Kaynaklarının Yönetimi: Politikalar ve Sorunlar: Küreselden Yerele Panel Bildirileri*, Üniversitesi İİBF, s. 29-41, Nevşehir.
- SMITH, Neil (2008) *Uneven Development; Nature, Capital, and the Production of Space*, University of Georgia Press, London.
-

-
- SMITH, Andrew, (2010) 'Ruins, Radicals and Reactionaries: John Clare's Enclosure Elegies' *John Clare Society Journal*, sayı: 29, s. 37-50.
- The Environmental Justice Atlas (2017) "Finike marble and stone quarries, Turkey" <https://ejatlas.org/conflict/finike-marble-and-stone-quarries-turkey> (Son güncelleme tarihi: 10.07.2017)(Erişim tarihi: 08.11.2017).
- The Wooden Wolf (2017) "Four bullets for Berta Cáceres" <https://thewoodenwolf.bandcamp.com/track/four-bullets-for-berta-c-ceres> (Yayınlanma tarihi: 5 Mart 2017) (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- THOMPSON, Edward Palmer (2016) *Avam ve Görenek; İngiltere'de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- WALLER, Robert, (1964) 'Enclosures: The Ecological Significance of a Poem by John Clare,' Mother Earth, *Journal of the Soil Association*, 13, s. 231-7.
- WILLIAMS, Raymond (1973) *The Country and the City*, Oxford University Press, New York.
- WORDIE, J. R. (1983) "The Chronology of English Enclosure, 1500-1914" *The Economic History Review*, 36:(4), s. 483-505.
- YAVUZ, Şahinde ve Özlem Şendeniz (2013) "HES Direnişlerinde Kadınların Deneyimleri: Fındıklı Örneği," *Fe Dergisi: Feminist Eleştiri Dergisi*, 5(1), s. 43-58.
- YILMAZ, İlyas (2016) *Âşıklık Geleneği İçinde Tahir Bulut*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.